

Algemeen grafmonument te Kota-Radja.

Namens de Commissie, die zich belast heeft met het inzamelen van bijdragen voor het te *Kota-Radja* op te richten algemeen grafmonument (1), ter nagedachtenis van de in den strijd tegen *Atjeh* gevallen kameraden, deelen wij het navolgende mede.

In plaats van een eerste, uit Nederland verzonden ontwerp voor voormeld monument, dat niet ter uitvoering is kunnen komen, is thans een nieuw ontwerp vervaardigd en ter beoordeeling aan de Commissie te *Kota-Radja* gezonden.

Indien deze zich met het voorgestelde kan vereenigen, bestaat het vooruitzicht, dat weldra een aanvang zal kunnen gemaakt worden met den bouw van een gedenkteeken, dat — naar het oordeel der Commissie — geheel aan het doel beantwoordt.

De som, die door de Nederlandsche Commissie aan die te *Kota-Radja* kan worden beschikbaar gesteld en thans nog op rente is uitgezet, beliep op 1 Januari jl. f 2750,08, zijnde het bedrag der bij den Secretaris ontvangen bijdragen (f 2719,29), vermeerderd met de reeds genoten rente en na aftrek van de gemaakte onkosten.

(1) Zie den jaargang 1888 van dit Tijdschrift, bladz. 339.

EENE BIJDRAGE TOT NEERLANDS KRIJGSGESCHIEDENIS.

(Vervolg van N°. 3, bladz. 154.)

(Met 1 overzichtskaart en 2 schetsen.)

De inundatie (1), welke in 1747 vóór Bergen-op-Zoom, de linie en Steenbergens stond, was zeer uitgebreid. Ten zuiden van fort Rovers was zij wel is waar betrekkelijk smal (125 tot 300 M.), maar daar bevonden zich ook de voorbeeldig sterke vesting en de linie. Ten noorden van genoemd werk evenwel was zij niet alleen zeer breed, maar verbond zij feitelijk de Oosterschelde met de Steenbergische haven, waardoor een tweede linie ontstond, die een doordringen naar Zeeland, ook na het forceeren der eerstgenoemde, kon beletten.

Deze inundatie was gedeeltelijk met zoet, gedeeltelijk met zout water gesteld.

Tot het eerste gedeelte behoorde die, welke vóór Bergen-op-Zoom en de linie stond, het tweede bevond zich ten noorden daarvan.

(1) Bewerkt naar de volgende, onuitgegeven, in het Archief der Genie bij het Departement van Oorlog berustende manuscripten en kaarten:

Kapitein **KEPPEN**: Beschryvinge van de Inundatiën, dewelke verstreken tot Defensie der stad Bergen op den Zoom, dienende tot de annexe kaart opgenoomen in de maanden Maart en April des jaars 1750 door den ondergeschreevene Capitain **KEPPEN**, met behulp van den Lieutenant **BRUCE** en vrendrig **PAPET**. (Copie.)

DE ROY. Nadere Beschryving van de Inundatie, welke gemaakt word door den waterloop of zoogenaamde Riviertje den Zoom, en die verstrekt zoo tot Defensie der stad Bergen op den Zoom als der zelve Linie en Drie Landforten Moermont, Pinsen en Rover, tot welkers Elucidatie genoegzaam zal konnen dienen de figurative kaart van den Zoom en aanleggende Laagstens of Vennen, gemaakt door den Capitain **KEPPEN** in den jaare 1750. (Copie.)

Dit stuk is gedateerd: Bergen-op-Zoom, den 15den December 1767.

J. PIERLINCK, Memorie. Geformeert Ingevolge de Resolutie van haar Edele Mogende de Heeren Raeden van Staete der Vereenigde Nederlanden, dato den 3den September 1754, waarby den ondergeschreevene Ingenieur sig onderanderen, gelast vind om sooveel mogelyk te Informeeren, tot wat hoogte gestaen hebben, de respective Inundatiën, die geduerende de laetste troubles tot dekkinge van Bergen-op-Zoom, Steenbergens en het Land van Tholen geformeert geweest, en op de kaart (van 't Noordelijk gedeelte van Staets Brabant met de Inundatiën) aangeweesen syn, en hoe verre deselve aan de intencie hebben voldaan, daarvan te Formeeren een memorie tot Elucidatie van meer genoemde kaart en die aan haar Edele Mogende over te geven" (oorspronkelijk). Dit stuk is gedateerd: Actum, 's-Bosch, den 15den Augustus 1755.

De eerstgenoemde of zoete inundatie kon nog verdeeld worden in die van de *Scheurbroeken*, een drassig stuk land vóór de bastions Koning Willem en Pucelle, welke haar water kreeg uit het zg. Hengsmeer, een laag land, ongeveer 2500 M. ten oosten van Bergen-op-Zoom gelegen, en die vóór de *linie*, welke gevoed werd uit een negental, op de Wouwsche heide en meer westwaarts gelegen, vennen, alle ten zuiden van de Zoom.

De inundatie van de *Scheurbroeken* werd door een dam afgesloten van die vóór de *linie*, zoodat zij uitsluitend haar water uit het Hengsmeer en tusschengelegen landen ontving en niet droog kon loopen, als het water der inundatie vóór de *linie* werd gebruikt om de droge gracht onder water te zetten. Het Hengsmeer ontving, voornamelijk in regentijden, water uit de hooge landen en duinen in den omtrek en had ongeveer 0,40 M. hooger peil dan het een weinig meer oostwaarts gelegen Keutelmeer. Het hier verzamelde water liep nu door de *landen van de Bal*, alwaar het vermeerderd werd door middel der daar aanwezige slooten, en kwam zodoende in de *Scheurbroeken*. Deze inundatie is, ook door uitdrogen, van weinig belang geweest. Zij kon echter eenigszins dienen tot dekking van het oostfront der vesting.

De inundatie vóór de *linie* werd, zooals gezegd is, gevoed uit een negental vennen. Zij is, evenals de vorige, in hoofdzaak geregeld door COENHORN, die van de Zoom gebruik maakte om het water uit deze, in drie groepen verdeelde vennen te voeren naar de gracht der *linie* en door deze ook daarvóór.

Om deze inundatie naar behooren gesteld te krijgen, moest men een, of nog beter 2 à 3 jaren te voren daarmee beginnen, daar het water eensdeels langzaam aankwam en anderendeels de vijand den aanvoer kon beletten door het opstoppen van de Zoom bij de Steenen heul (a) — d. i. daar, waar dit water den weg van Bergen-op-Zoom naar Wouw kruist — en door het afleiden — voornl. naar den Rosendaalschen Vliet — van de, de inundatie voedende, vennen. (Vergelijk pl. IV, bij N°. 2.)

De Zoom is een gegraven kanaal — soms ook rivier genoemd — beginnende bij het ven „genaamd den *treun en paardenhoft*”, ongeveer 2 uren gaans zuidoostwaarts van de vesting gelegen, en eindigende in de gracht van het noordfront van Bergen-op-Zoom, na door een sluis (a) de *linie* te zijn gepasseerd. In 1729 verdiept, was ter na dien tijd niet meer aan gewerkt. In dat jaar vond men nog tusschen het Papengat en het Heerlsvan eenige houten balken, welke men meent, dat van een schutsluis of sas afkomstig waren, welke in de vroeger daar aanwezige turfvaart had gelegen. Het schijnt, dat de Zoom en de gemeenschapsslooten van de vennen, door welke dit water gevoed wordt, „te dier tijd” (1743—47) „in een zeer slegten staat” waren, aangezien op verschillende plaatsen, van af het ven het Papengat tot aan het ven de Zeezuyper, nauwelijks de oevers te kennen waren. Dit zou veroorzaakt zijn, eensdeels doordat in den noordelijken oever van de Zoom openingen waren van 6 M. en meer, waardoor het water der vennen naar de zijde van Rosendaal werd afgeleid, anderendeels omdat men, door

deze vaart met karren en wagens rijdende, »ter plaatse daar de publicque weegen en baanen deeze rivier traverseeren en waartoe verscheidene dammen in dezelve waren gelegd,» den loop der wateren gestremd had. Ten zuiden van de Zoom vond men, in het oosten beginnende, de navolgende, in drie groepen verdeelde vennen :

1°. Het Papengat, dat behalve uit de hoogere landen in den omtrek, nog gevoed werd uit de Spilbeeksche Moeren. Dit ven stond alleen met de Zoom in verbinding en kon door de afsluiting van deze laatste, afgetapt worden in den Rosendaalschen Vliet door de Zepeling en onder door de Kreupelingsbrug — bij Hoevestijn — door de Bieskens.

2°. Den Kleinen Houwer, den Grooten Houwer, het Wasven, het Schamven, de Blikken en het Heerlsven, waterden in elkaar in genoemde volgorde en door het laatstgenoemde in de Zoom uit. Konden eveneens noordwaarts worden afgetapt.

3°. Het Keutelmeer en den Zeezuyp, met elkaar en door den laatste met de Zoom verbonden; konden noordwaarts worden afgetapt.

Toen nu »weylen de Generaal VAN COEHOORN Bergen-op-Zoom gefortificeert heeft, is deselve (waarscheynlijk) van begrip geweest de wateren uyt de voorgem. vennen te vergaderen, door afdammingen van haere waterleydingen naar Elders, als na de Rosendaalse of Wouwse Vlieten, daar die andersins haere natuurlyke loosinge vinden, ten eynde die naar het Riviertje de Zoom en vervolgens in de laagtens tussen Bergen en 't Fort Rover te brengen, ten welken eynde ook de wal der Zoom aan de Noordelyke en Oostelyke oever is opgehoogt ter voorkominge dat de afkoomende wateren sig aan die kant niet souden verliezen. Het is kennelyk dat het oogmerk van dien generaal geweest is, een reservoir van dat water tussen Bergen en het fort Rover te houden, eensdeels om dat Frondt te dekken, anderdeels om in tyd van Belegeringe als de capitale bresse practicabel mogte worden, en de belegerde voor een generaele storm vreesde, door de op de kaart genotteerde sluys (X) soo veel noodig de drooge gragten vol te setten."

In hoofdzaak is geheel overeenkomstig deze intentie van den Generaal COEHOORN gehandeld.

Reeds in 1743 — dus nog vóór den inval van LODEWIJK XV in de Zuidelyke Nederlanden — toen er sprake was van oorlog, werden alle genoemde vennen, elk voor zich, door dammen (*b*) opgesloten, ten einde genoegzaam water voor de inundatie te verzamelen. Dit *afzonderlijk* opsluiten was noodig, omdat anders door het beletten van den afvoer door de Zoom als anderszins de laagste vennen, zijnde de Zeezuyp en het Heerlsven, zouden zijn overstroomd. Het onderhoud dezer dammen verschaftte veel moeite, daar zij door »kwaadaardige» menschen telkens werden doorgestoken. Bij dit »conserveeren» van het water is het gebleven tot 1745, toen de Inspecteur KLINCK den 1sten Augustus bij Resolutie van haar Edel Mogende

de Heeren Raden van Staate der Vereenigde Nederlanden, overging tot het stellen der inundatie en wel op de volgende wijze:

1°. De sluis *c* (in de linie, even ten noorden van de vesting) werd gesloten, om het afloopen van het water naar de gracht van de vesting te beletten.

2°. De sluis *a* (in de linie, even ten zuiden van Moermont) werd eveneens om dezelfde reden gesloten.

3°. Het Papengat werd afgetapt en het water naar de linie gebracht door den dam door te steken, welke daar in de Zoom was gelegd.

4°. De dam vóór de Blikken werd doorgestoken, waardoor deze door het Heerlsven geheel droog afliep.

5°. De dam vóór het Schamven werd doorgestoken en dit langs de Blikken en het Heerlsven afgeleid. Vervolgens werden:

6°. Het Wasven, 7°. De Groote Houwer, 8°. De Kleine Houwer, 9°. De Zeezuyper en 10°. Het Keutelmeer afgetapt.

Dit achtereenvolgens aftappen was noodig, omdat, ondanks de vergrooting van het profiel in 1729, de Zoom te smal en te ondiep was om tegelijk al het water te kunnen verzwelgen, waardoor overstroming, en dus waterverlies, zou zijn ontstaan.

Deze inundatie, die tusschen de Zoom en de stad 15 à 17 cM. boven het banket of $\pm 2,17$ M. boven het gewone zomerwater en bij fort Rovers tot aan de »Rollaag van de Zon Wagter der Zuidsluis» stond, bleek bij regen $2\frac{1}{2}$ cM. te wassen en bij droog weder evenveel te dalen, zoodat »dezelve voor als toen op den gezetten pijl bleef staan.»

Door deze inundatie werd de linie vrij goed tegen eene overrompeling gedekt, want ofschoon de diepte bevaarbaarheid medebracht, stond hier tegenover, dat vermoedelijk wel niet veel bruikbare schuiten in den omtrek beschikbaar zullen zijn geweest, terwijl de breedte, die van 125 tot 300 M. liep, ontegenzeggelijk voldoende bescherming tegen verrassing of stormloop aanbood.

Er was nog een ander voordeel, dat de stad van deze inundatie had te wachten en waarvan gebruik te maken, ook in de bedoeling van den Generaal COEHOORN heeft gelegen.

Mocht de vijand nl. zich hebben meester gemaakt van den bedekten weg en de voor hem noodige ravelijnen, dan kon door het openen der reeds genoemde houten sluis *c* het inundatiewater langs de gracht der linie tot vóór de groote sluis X worden gevoerd en door deze èn naar de droge gracht der vesting èn naar de natte gracht tusschen de bastions Noyelles en Edelmogende, ter inundeering der eerste en ter verhooging van het peil der laatste.

Dit kon geschieden, doordat die sluis twee kokers had, waarvan de rechter het water bracht in de cunette der droge gracht, de linker daarentegen het naar de genoemde natte gracht voerde. Door deze, door den

Generaal COEBOORN aangelegde, groote sluis zou 1,80 à 2,10 M. water in die droge gracht kunnen worden gebracht. Daar dit water uit de inundatie vóór de linie moest komen en de vijand het in zijn macht had door het afleiden der venen en het opstoppen van de Zoom bij de Steenen heul (d) den aanvoer tegen te gaan — zooals dan ook werkelijk door de Franschen in 1747 is gedaan — laat het zich hooren, dat met dit inundeeren der droge gracht tot op het laatste oogenblik is gewacht. De toch al smalle inundatie zou door dit aftappen wel eens wat te veel water hebben verloren. Bovendien stond er in 1747 tijdens de belegering in den beginne wel een goede inundatie vóór de linie, maar deze was niet zooals die van de jaren 1745 en 1746, daar in laatstgenoemd jaar »haar Edel Mogende gepermitteert hadden dat die Inundatie twee voet (0,60 M.) soude worden afgelaten, soo als dan ook geschied is,» en door de »continueele drooge soomer» de inundatie zoodanig verminderde, dat volgens rapport van den Inspecteur KLINCK — die van het begin tot het einde »wegens het Formeeren en houden deser Inundatie is geemployeerd geweest» — vóór de »redans tussen de forten Pinsen en Rover» niet meer dan $\pm 0,22$ M. water stond.

Wat de *zoute inundatie* aangaat, deze stond, zooals reeds gezegd is, ten noorden van fort Rovers tot aan fort Hendrik, zich oost- en westwaarts tot op aanmerkelijken afstand — Oudenbosch en de Oosterschelde — uitbreidende.

Tot deze inundatie werd nog gerekend te behooren die, welke uit de zoute gracht aan de linkerzijde van de Waterpoort door een sluisje in de Oranjebeer tot in de droge gracht kon worden gebracht. Deze was evenwel van weinig belang.

De zoute inundatie kon gevoegelijk in drie deelen worden verdeeld, welke, ofschoon wel door coupures in de dijken met elkaar in verbinding gebracht, toch in hoofdzaak elk door afzonderlijke prises d'eau hun water ontvingen.

In de *eerste* plaats had men de inundatie, welke haar water verkreeg uit den Rosendaalschen Vliet, door de Steenbergsche Haven, de zg. Korte Sluis bij de Kaaypoort te Steenberg en het Bergsche Water. Hierdoor werd in hoofdzaak geïnundeerd het land tusschen den Doorne-dijk en het Oudelandsch Kadijkje, d. i. de zg. Halstersche Laag.

In de *tweede* plaats had men de inundatie, welke eveneens water ontving uit den Rosendaalschen Vliet, maar dat door de Blauwe Sluis en eenige coupures in de dijken in Kruisland en de polders ten westen daarvan liep.

In de *derde* plaats de inundatie, welke uit de Eendragt en de Oosterschelde ontstond en waarvan het water door verschillende coupures in de aan de noord- en oostzijde gelegen dijken, in de polders kwam, tusschen eerstgenoemden riviertak en het hooge land van Halsteren gelegen, zich noord- en noordoostwaarts uitbreidende tot aan de *westkade* van de Steenbergsche Haven en den Doorne-dijk.

Ad 1. Het water, dat uit den Rosendaalschen Vliet door de Steenbergische Haven liep, kwam door de genoemde Korte Sluis in een waterloop tusschen Steenberg en fort Rovers, de Linie of het Bergsche Water genaamd. In het najaar van 1745 was dit water op kosten der Republiek verbreed van af genoemd fort tot ongeveer bij de Elders-redoute. Tot dit werk was voornamelijk gedrongen door »die van Tholen als vresende voor overrompeling van eene vijandelijke partij,» terwijl in het laatst van 1746 bij resolutie van haar Edel Mogende, de twee paar vloeddeuren en de schoot of valdeur der genoemde sluis aan de havenzijde werden vermeerderd met een paar ebdeuren en een stortebed, welk werk even vóór de belegering was voltooid. Men voorzag klaarblijkelijk toen reeds de mogelijkheid, dat tot het stellen der zoute inundatie zou moeten worden overgegaan, waarmee, zeer terecht, zoo lang mogelijk werd gewacht.

Niet zoodra was genoemd werk dan ook gereed, of men ging er toe over de vloeddeuren »vast te tempelen,» waardoor het zeewater gelegenheid kreeg met den vloed in te komen en de geheele Halstersche Laag, gedurende de jaren 1747 en 1748, tot aan fort Rovers te inundeeren.

Deze landstreek was bovendien door het uitmoeren van turf en door de aanwezige kolken en griften zoo doorsneden, dat zelfs bij slechts 0,30 M. water, het weinig »practicabel» was »aldaer te passeeren.»

In het algemeen hebben die landen evenwel 0,90 à 1,20 M. onder water gestaan, hier wat meer, daar wat minder, »soodat die Inundeeringe ten vollen aan de Intencie en verwagtinge heeft voldaan.»

Maar deze inundatie was niet voldoende; men moest den vijand ook den toegang afsnijden langs Moerstraten, den Boomdijk, den Groene-dijk en door Kruisland. Daarom moest

Ad 2. Het land rondom die dijken en Kruisland niet alleen worden geïnundeerd, maar ook door het doorsteken dezer dijken en het maken van batterijen bij de coupures tot het een en ander worden bijgedragen. Had de vijand toch Steenberg genomen, »soo was de communicatie tussen de Geallieerde Armee en Bergen-op-Zoom (die gedurende de Belegeringe van die stad over de schipbrug (e) bij de Blauwe Sluys gehouden is) afgesneden» en kon hij het inundatiewater tusschen fort Rovers en Steenberg doen afloopen, door bij vloed de deuren der Korte Sluis te sluiten en ze bij eb te openen. Bij resolutie van haar Edel Mogenden van Juni of Juli 1746 werd nu gelast, dat »ook het Landt ten oosten en zuyden van Steenberg sooveel immers doenlijk soude worden geïnundeert en de nodige coupures in de Deyken met Batterien agter deselve gemaakt.»

Dit inundeeren moest, zooals reeds gezegd is, geschieden door middel van de Blauwe Sluis. Toen men evenwel hiermee bezig was, wilde het ongeluk, dat een vleugel met het zoete stortebed wegzakte, waardoor de inundatie in dat jaar (1746) geen voortgang had; alleen hield men door het leggen van een »vingerling» of kistdam aan de binnenzijde van de sluis het »hemelwater»

in Kruisland, waardoor de slooten en kreken vol raakten. Die kistdam is in 1747 bij de nadering der Franschen »geamoveert en die gebreckige sluys verder geruineert, waardoor in korten tijd het invallend zeewater de Blauwe Sluys met de voorliggende fortificatiewerken geheel wegspoelde en een extra diep grondgat maakte.” Hierdoor, door eene coupure in den oostelijken dijk van de Steenbergsche Haven dicht bij de stad en eene bij het Lindenburgerveer in den oostelijken dijk van Kruisland, werden de Oost-Graaf-Hendrikpolder en Kruisland met zeewater overstroomd, terwijl een dam in de Grift (een wetering, van Steenbergen naar de Roode Wiel loopend) het afloopen van het water uit eerstgenoemden polder moest tegengaan. Dit laatste was te meer noodig, daar de Oost-Graaf-Hendrikpolder aanmerkelijk hooger ligt dan Kruisland en dientengevolge bij eb soms droog liep. De inundatie van laatstgenoemd land had een zeer veranderlijk peil, aangezien er met noordwesten wind meer water stond dan met oosten wind. Menigmaal stonden de »hoogste” (1) huizen in het dorp (Kruisland) 1,20 M. en meer in het water, terwijl het soms zoo laag was, dat tegen den Boomdijk aan (na het doorsteken van den Groene-dijk) het land zoo goed als droog begon te loopen.

Coupures, met batterijen ter verdediging, in den Groene-dijk en Boomdijk brachten het zeewater verder tusschen laatstgenoemden dijk en het Oudelandsch Kadijkje, waarin eveneens een door werkjes verdedigde insnijding werd gemaakt. Hierdoor werd aansluiting verkregen met de inundatie van de Halstersche Laag en de toegang naar het zuidfront van Steenbergen afgesloten.

Het schijnt, dat deze laatste inundatie niet geheel naar wensch is geweest, een gevolg van het ongeluk aan de Blauwe Sluis, waardoor men belet werd het water bij eb te bewaren, dat nu terug kon loopen en een verlies van 1,20 à 1,60 M. veroorzaakte. Meer in het bijzonder was het de Moerstraatsche weg, welke wel is waar door drassig en uitgemoerd land liep en »altijd min of meer onder water” stond, maar toch »soodanig dat teyden der laetste inundatie (1747) men voor die passage meer als eens is bekommert geweest.”

Ofschoon deze inundatie dus in hoofdzaak gevoed werd door drie prises d'eau uit den Rosendaalschen Vliet, verkreeg men bovendien door coupures in den Doorne-dijk nog eenig water uit de Eendragt en de Oosterschelde, door welke insnijdingen bovendien verbinding was daargesteld met de westelijke inundatie.

»Het is ligtelijk te beseffen dat tot het een en ander de winden moesten meewerken en contribueeren en dat met een oostelijke wind minder water met de vloed in de Rosendaalsche Vliet kon inkomen, als met de westelijke, sooals sulks omtrent de meeste zeeboesems in ons land te over bekend is.”

Met de oostelijke winden werd dan ook bij eb veel meer water uit de geïnundeerde polders verjaagd, dan er met een volgenden vloed kon inkomen,

(1) Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld, de hoogst gelegen.

terwijl volgens ooggetuigen in den Rosendaalschen Vliet het water soms al 0,60 M. en meer gevallen was, terwijl het toch Kruisland door de opening bij de Blauwe Sluis nog instroomde, een bewijs dat de boezem op verre na niet volgelopen was, waardoor hooger op veeltijds watergebrek ontstond. Dit kon dan ook geen wonder heeten, daar met de Blauwe Sluis niet gema-noeuvreerd, d. i. deze niet naar stand van zaken geopend of gesloten kon worden.

Eene coupure in den dijk aan den rechteroever van den Rosendaalschen Vliet — \pm 1100 M. ten noorden van het Lindenburgerveer — bracht water in den polder van Nieuw Gastel. Deze inundatie liep met een boog op een afstand van 5 tot 15 minuten gaans noordwaarts om Gastel heen naar Oudenbosch, dat hierdoor aan de zuid- en westzijde door water omgeven was.

Daar de grachten van Steenberg en voorzien waren van zoetwater van goede hoedanigheid en in de stad zich slechts eenige particuliere regenbakken bevonden, werden nog vóór het stellen der inundatie deze grachten afgedamd, daar die regenbakken »niet toereykende konden syn in een tyd, dat er voor de Troupes en paarden sooveel vereyst wierd als in de jaren 1746, 1747 en 1748, behalve voor de brouwkuypen” enz.

Ad 3. De inundatie ten westen van Steenberg, gesteld uit de Eendragt en de Oosterschelde, omvatte den Auvergnepolder, den Oude Glimespolder, den Rubeerepolder, het Westland, den Aanwaspolder en den West-Graaf-Hendrikpolder. Deze inundatie was noodig om het verder doordringen van den vijand na de inneming van Bergen-op-Zoom te beletten.

Ter inundeering dezer polders moest het navolgende worden verricht:

Eene coupure in den dijk op den rechteroever van de Oosterschelde bij het Lange Water en twee coupures in den oostelijken dijk langs de Eendragt — een ten zuiden van Tholen en een bij fort Zeeland — brachten 0,75 à 0,90 M. water op het hoogste land in den Auvergnepolder, welke stand evenwel bij eb en vloed verminderde en vermeerderde. Deze insnijdingen waren tevens de prises d'eau voor de inundatie der overige polders.

Eene coupure in den Groene-dijk tegenover fort Zeeland gaf gelegenheid tot inundeering van den Oude Glimespolder. Daar deze evenwel 0,30 à 0,45 M. hooger ligt dan de Auvergnepolder en dus bij eb telkens droog liep, werd er in die coupure een houten beer gelegd, waarover het vloedwater in, maar het ebwater niet uit kon loopen.

Ter inundeering van den Rubeerepolder werd de Kladtsendijk doorgestoken, terwijl eene coupure in den Rubeeredijk een gedeelte van den Eendragtspolder deed onderloopen. Door eene coupure in het Korte dijkje inundeerde de Aanwaspolder 1,20 à 1,50 M. boven het hoogste land, terwijl in het Westland 1,20 M. water kwam te staan door eene opening in den Koeveringsche dijk.

De West-Graaf-Hendrikspolder werd door een sluis ten zuiden van fort Hendrik in de westkade van de Steenbergsche Haven geïnundeerd door water uit den Rosendaalschen Vliet en door middel eener coupure in den dijk

recht tegenover en dicht bij de Korte Sluis te Steenbergén door water uit de Eendragt. Hierdoor werd de inundatie in dien polder gebracht tot op $\pm 0,90$ M. Daar het Vlietpoldertje in gemeenschap stond met den West-Graaf-Hendrikpolder — als hierin zijn water loozende — liep ook dit nu min of meer onder.

Om eenig denkbeeld te krijgen van den waterstand in deze polders diene het volgende.

De landen tusschen Tholen en Steenbergén zijn omtrent het midden van den Rubeerepolder het hoogst, dalende naar de Schelde en naar Steenbergén, zoodanig dat de Auvergnepolder lager ligt dan de oude Glimespolder en evenzoo de Aanwaspolder, het Westland en de West-Graaf-Hendrikpolder een lager peil hebben. Die landen kunnen dus niet even diep onder water hebben gestaan.

Door den houten beer in den Groene-dijk is veel water in de polders naar de zijde van Steenbergén bewaard gebleven en hierdoor de inundatie levendig gehouden, te meer daar de vloed wel 0,60 M. meer water uit de Schelde en de Eendragt leverde dan uit den Rosendaalschen Vliet. Om die reden zullen dan ook de genoemde coupures in den Doorne-dijk zijn gemaakt, bevreesd als men was voor de nadeelige gevolgen van het terugloopen van het ebwater door de opening bij de Blauwe Sluis en het hierdoor gebrekking geïndeerd zijn van het zuidelijk hoofdadces naar Steenbergén.

Het is niet te ontkennen, dat het stellen dezer inundatie van geestkracht getuigt, hetgeen wel in tegenstelling is met de weinige zorg, welke men voor de levende strijkrachten — die, zoo als meestal, ook in die dagen het kind van de rekening waren — had, een gevolg van het stelsel van zuinigheid, toenmaals niet alleen door de Staten, maar ook voornamelijk door de zeer onafhankelijke Provinciale besturen, tot richtsnoer bij hun regeeringsbeleid genomen. Men was blijkens de genoemde jaartallen reeds bij tijds bedacht op het stellen der inundatie en werden er nu wel is waar niet altijd rijksgonden onder water gezet, hier staat tegenover, dat de gemeenten en vooral de particulieren de lasten der inundeering — ondanks *vermoedelijk* betaalde schadeloosstelling — vrij wat minder gemakkelijk konden dragen dan het Rijk.

Een feit toch is het, dat gedurende ruim twee jaren het land vóór de linie geïndeerd is geweest, hetwelk nu wel én door het zoete water én door de geringe uitgebreidheid niet zoo schadelijk zal zijn geweest; de uitgebreide, ongeveer 4 uren gaans lange en van $\frac{1}{4}$ tot ruim 1 uur breede zoute inundatie moet daarentegen in één jaar tijd (1747—48) veel land hebben bedorven.

De indruk, dien men krijgt is, dat de inundatie met zorg en overleg werd gesteld en deze zonder het ongeluk bij de Blauwe Sluis — zeker een gevolg van verwaarloozing gedurende de vroegere »zuinige» jaren — nog meer verzekerd zou zijn geweest.

Door de vesting, de linie, de forten, Steenbergén en de inundatie, was eene strategische stelling geschapen, welke het grootste gedeelte van de

westelijke grens van Noord-Brabant omvatte en de nadering tot Zeeland zoo goed als onmogelijk maakte. De Oosterschelde rechts, het Volkerak, de Krammer en Grevelingen links, maakten eene omtrekking zeer onwaarschijnlijk, zoodat de Eendragt, het betrekkelijk smalle (150—200 M. breed) water, dat Tholen van het vaste land scheidt, alleen kon gepasseerd worden na het forceeren dezer stelling, waarvoor, bij eene goede verdediging, weinig kans bestond, daar eene insluiting niet mogelijk, uitputting der bezetting dus niet waarschijnlijk was.

Zeer terecht werd Bergen-op-Zoom dan ook de sleutel van Zeeland genoemd. Van het bezit toch dezer veste hing het af, of men zich meester van de stelling en daarmede van den toegang tot die provincie kon noemen.

Deze stelling was als volgt bezet.

De vesting zelf, waarin gewoonlijk »met inbegrip der schansen een regiment van agt compagnien cavallerie, vier bataillons infanterie benevens een compagnie artillerie» lagen, een macht slechts op 1600 man begroot, kreeg na de tijding van de nederlaag der verbondenen bij Lafeld en den opmarsch van den Generaal von LÖWENTHAL naar Bergen-op-Zoom, gaandeweg eene versterking van acht bataljons uit Zeeland, benevens twee bataljons Bergschotten (Laudon en Murray) (1). De sterkte aan combattanten was gem. 525 man per bataljon, zoodat \pm 4725 man infanterie in de vesting aanwezig zullen zijn geweest.

Deze bezetting is gedurende het beleg ongeveer op die sterkte gebleven, evenwel heeft geen enkel regiment of bataljon — dit stond gelijk in die dagen — het beleg van het begin tot het eind mede gemaakt, altijd op eene enkele loffelijke uitzondering na.

Daar de dienst in de vesting zwaarder was dan die in de linie, werden de bataljons uit de stad menigmaal door die in het kamp bij Halsteren, alwaar de troepen uit de linie zich meestal ophielden, afgelost, terwijl ook zoo noodig hieruit tijdelijke hulp ontboden werd, als men in de vesting te kort schoot.

De navolgende staat, die in hoofdzaak vervaardigd is naar hetgeen wij in de brieven van den Opperbevelhebber, den Generaal von CRONSTRÖM, aan den Griffier FAGEL (2), dienaangaande gevonden hebben, geeft een, hoewel dan ook niet geheel volledig, overzicht van de mutatie der infanterie-regimenten gedurende het beleg.

Hieruit blijkt, dat het regiment Deutz gedurende het geheele beleg in de stad is geweest. Het had den 1sten September zooveel geleden, dat de Generaal CRONSTRÖM o. a. aan genoemden Griffier schreef, hij dat regiment zelfs niet naar de linie, maar elders in garnizoen zou zenden. Blijkens eene

(1) *Beschrijving van Bergen op den Zoom*. Kunnende dienen tot een supplement op de vaderlandsche historie door den Heer J. WAGENAAR. Amsterdam, FOKKE. 1780. 8°.

(2) Deze en volgende missives zijn alle in het Rijksarchief te vinden.

Regimenten (Bataljons).		Aangekomen.	Vertrokken.	Waarheen.
Naam.	Sterkte aan combattanten volgens den sterktestaat van 12 Juni 1747.			
De la Lippe.....	519	10 Juli.	22 Augustus (2).	Kamp bij Halsteren.
Deutz.....	568	Vast garnizoen.	Tot het laatst gebleven.	
Stolberg.....	..	Idem.	22 Augustus (4).	Wegens zwaar verlies (er waren 200 man bij het vertrek) naar Breda.
Mallaert.....	..	Idem.	14 Augustus (1).	
Hirzel.....	..	10 Juli.	?	Steenbergen.
Lindman.....	..	Vast garnizoen.	14 Augustus (1).	
Laudon.) Berg-Murray.) schotten.	..	10 Juli.	1 September (6).	Oudenbosch; schijnen te voren reeds naar de linie gezonden te zijn.
Burmania.....	506	13 Juli.	22 Augustus (2).	Kamp bij Halsteren.
De Brocade.....	..	13 Juli.	?	Steenbergen.
Oranje.....	525	14 Juli.	17 Augustus (5).	
Thierry.....	..	14 Juli.	1 September (3).	Kamp bij Halsteren.
Lewe.....	..	19 Juli.	Tot het laatst gebleven.	Door loting aangewezen in de vesting te komen, daar de Prins van HESSEN om een bataljon versterking had verzoekt. Zoo spoedig vertrokken om »verscheyde importante redenen»: welke, zegt de Generaal CRONSTRÖM niet, daar de Griffier FAGEL er volgens hem mede bekend is.
Majoribanks.....	533	14 Augustus (1).	22 Augustus (2).	
De Sturler.....	..	18 Augustus.	22 Augustus (2).	
Evertsen.....	..	17 Augustus (3).	Tot het laatst gebleven.	N.B. (1), (2) enz. wijst aan, door welke bataljons de vertrekkenden werden vervangen. Regt. Waldeck bestond uit 2 bataljons, op twee verschillende data: 22 Augustus, 31 September in de vesting gekomen. SAKSEN GOTHA had dezelfde samenstelling. Colijear en Majoribanks waren Schotse regimenten (1).
Regteren.....	..	22 Augustus (4).		
Colijear.....	621	Idem. (2).	Tot het laatst gebleven.	
Saxen Gotha.....	1359	Idem. (2).		
Waldeck.....	1252	Idem. (2).	Tot het laatst gebleven.	
Holstein.....	..	1 September (6).		
Brakel.....	..	1 September (3).	Tot het laatst gebleven.	
Drandorff (Wurtzburgsch regiment).	..	Idem. (6).		
	..	14 September.		

missive van den 15den d. a. v. was dit ook toen nog niet geschied, maar zou den volgenden dag genoemd korps naar Breda vertrekken, aangezien het »van 't begin af van deeze beleegering hier in guarnisoen geweest zynde, soodanig vermindert is, dat het niet te herstellen zal zyn, indien het langer opgehouden wordt.”

Ook van deze aflossing is niets gekomen.

In zijn brieven klaagt de opperbevelhebber herhaaldelijk over het zwakker worden van het garnizoen, hetgeen eenigszins opmerkelijk mag worden genoemd, daar de vesting niet ingesloten is geweest en bovendien de hierna te melden macht, ten zuiden van Oudenbosch gelegerd, ter beschikking van den generaal stond. Van deze bevoegdheid is evenwel door hem niet ten

(1) *Histoire abrégée de la ville de Bergen-op-Zoom, etc. ouvrage posthume de JEAN FAURE, La Haye, v. Os. 1761. 12°.*

volle gebruik gemaakt, daar hij met den bevelhebber der genoemde troepen meer in overleg trad, dan dat hij hem zijne orders zond.

Zoo schrijft de generaal den 21sten Augustus o. a. dat »dit garnisoen dagelyks door veel dooden en gequetsten verzwakt word" en »wy verliezen dagelyks veel volck en van de beste officieren, die ik provisioneel remplaceert en van die geremplaceerde syn reeds verscheyden dood of gequetst." Het regiment Stolberg had zooveel geleden, dat het, blykens de missive van den 24sten d. a. v., den 21sten was vertrokken en toen »niet veel meer als twee honderd man onder de wapenen had konnen brengen en synde met een overvallen van siektens, hebbende zeer aangehouden om van lugt te veranderen en naer 's Bos te gaan, hetwelk ik bewilligt hebbe." In den brief van 14 September lezen wij o. a.: »wy verliezen veel volck," terwijl er bij wordt gevoegd: »de siekten grasseeren ook sterck, waarvan ik selfs myn part hebbe."

Vóór den 14den Augustus heeft geen garnizoensverandering, noch vermeerdering plaats gehad, met uitzondering van het regiment Lewe, dat den 13den Juli in de linie gekomen, den 19den d. a. v. naar de stad werd gezonden. Na dien datum hadden slechts aflossingen en, wat de infanterie aangaat, geen noemenswaardige vermeerdering, plaats, zoodat de geleden verliezen in hoofdzaak werden hersteld door het vervangen der onvoldtallig geworden regimenten door andere, welk intact waren (1). Hierop maakt het regiment de Sturler een uitzondering. Dit was den 18den uit de linie ter versterking naar de stad gezonden, »hebbende de Prins van HESSEN Gouverneur deeser Plaats, seer instantelijk versogt nog een Bataillon hier in garnisoen van buyten te bekoomen; door dien het garnisoen soo zeer verzwakt is door dooden en gequetsten, soo heb ik het lot doen trekken en het is op het Regiment van Sturler gevallen, soodat het selve nu hier garnisoen moet komen" (2), gelijk ook geschied is. Den 22sten d. a. v. evenwel werd het, »om verscheyde importante redenen aan UWelEdelGestr. niet onbekent" (3), afgelost en wel tegelijk met de regimenten Stolberg, De la Lippe en Burmania, door de regimenten Regteren, Collyear, Saxen-Gotha en Waldeck. Volgens een sterktestaat, door den Vorst van WALDECK, als Generaal en chef der staatsche troepen, den 12den Juni van dat jaar aan hare Ho. Mo. gezonden, waren de beide laatstgenoemde korpsen respectievelijk

(1) Tijdens zijn proces werd den Generaal CRONSTRÖM in art. 20 de vraag gedaan: »waerom hy dan de Regimenten, welke gedurende de attaque verswakt waren, by het inrukken van andere regimenten heeft teruggesonden en off daer door de nieuw aengekomen regimenten niet in wynig dagen aen diergelyke verswakking wierden bloodgesteld, terwijl ondertussen het gebrek aen manschap niet werd geredresseert en de stad altoos met een swak garnisoen beset bleef"? Zeer juist gaf hij ten antwoord, dat »die zwakke regimenten van geen dienst waren." In een *ingestoten* vesting is men natuurlijk dankbaar voor elke aanvulling aan *personeel*, indien deze op de een of andere wijze mogelijk kan worden gemaakt; in het onderhavige geval evenwel kon men de *bataljons verangen*, hetgeen zeker de voorkeur verdient boven *aanvullen*.

(2) Missive CRONSTRÖM aan den Griffier FÄGEL, dd. 17 Augustus 1747.

(3) Ibid, dd. 21 Augustus 1747.

1359 en 1252 man sterk, aangezien zij uit twee bataljons bestonden, welke evenwel niet te gelijk in de vesting kwamen.

De genoemde regimenten behoorden voor het grootste gedeelte tot de eigen troepen der Republiek. Volgens eene latere verklaring van den opperbevelhebber schijnen de vreemde troepen geweigerd te hebben, in de stad te komen (1) en heeft hij zelfs de twee bataljons Bergschotten moeten wegzenden, omdat zij weigerden langer dienst te doen (2).

Wat het *artillerie-personeel* aangaat, het schijnt dat dit eerder te klein dan te groot is geweest. Zooals wij weten, lag er te Bergen-op-Zoom eene compagnie van dat wapen als vast garnizoen. Blijkens het Journal van DUMOULIN (3) zijn nu gaandeweg de navolgende versterkingen gekomen:

13 Juli	46 kanonniërs,	40 bombardiers.
20 "	8 " (uit Zeeland),	1 bombardier.
21 " 1 kapitein,	22 " (Engelschen).	
21 " 1 luitenant,	16 " (Hollanders uit Zeeland).	
24 " 4 "	20 " (Marine).	
1 Augustus 1 "	25 " (uit Zeeland).	
5 " 6 luitenants,	30 "	3 bombardiers.
8 " 1 luitenant,	25 "	
11 " 1 kapitein, 3 luitenants,	82 "	zoowel als bombardiers en timmerlieden.
12 " 5 "	40 "	

Totaal dus 2 kapiteins, 18 luitenants, 314 kanonniërs, waaronder enkele bombardiers en timmerlieden, en 44 bombardiers, d. i. met de genoemde compagnie, in het geheel dus een 22tal officieren en ± 450 artilleristen (waarbij een zeker getal werklieden), die gaandeweg in de vesting werkzaam zijn geweest.

Toch kon het aantal na 12 Augustus nog maar zeer even voldoende worden genoemd, al neemt men in aanmerking, dat niet alle bastions behoeften verdedigd te worden. Vóór dien tijd evenwel was er ontegenzeggelijk gebrek aan artillerie-personeel.

Zoo schrijft de Heer VAN HAREN den 20sten Juli aan hare Ho. Mo. naar aanleiding van het bombardement, dat de stad op dien datum moest verduren: »maar het manquement zal zijn Luyden van de artillerie, weshalven de Heer VERELST (4) en ik, die geene die alhier zijn van de magistraat hebben gerequireert, en schryven aan den Lieutenant-Generaal SMISSAERT (5) om ook nog eenige te zenden. Ik heb vooreergisteren toen onze lieden al moede waren, aan de admiraliteit van Zeeland geschreeven om sommige canonniërs van de scheepen, maar nog geen antwoord gekreegen.»

(1) Procès CRONSTROM, artikel 15 en 106.

(2) Missive CRONSTROM aan den Griffier FAGEL dd. 1 September 1747, en artikel 106 van het proces.

(3) Réflexions sur les environs de Maastricht, ou mémoires, sur les campagnes de 1747 et 1748. *Journal du siège de Bergen-op-Zoom*, Paris, 1756, geschreven door den Ingenieur DUMOULIN, tijdens het beleg werkzaam in de vesting.

(4) Gedeputeerde te velde van wege den Raad van State.

(5) Gelijk ons bekend is, commandant der troepen in Zeeland.

Ter zake der versterking van den 21sten Juli schrijft VAN HAREN den volgenden dag: »Het was buiten dat niet mogelijk geweest aan het vuur te fourneeren en zal nog zwaar werk zijn daar de vijand overvloedig van zulke lieden voorzien is, syn volk bij malkanderen trekkende en houdende en niet verstrooyende.»

Niet alleen was de dienst voor dit wapen zwaar, maar het heeft bij hen natuurlijk ook niet aan verliezen ontbroken. Zoo schreef de Prins VAN HESSEN, Gouverneur der vesting, den 31sten Juli aan den Raad van State: »Nos gens d'artillerie diminuent journellement, je prie vos nobles puissances de vouloir donner leurs ordres,» terwijl de Generaal CRONSTRÖM den 2den September aan den Griffier FAGEL mededeelde: »ondertusschen vermindert ons artillery zeer sterk en word met den Capiteyn MARTFELD die van den Ouden Bosch gekomen is, gearbeid aan een dispositie om deeze Luyden, die nu zoo lang werkzaam geweest zijn te soulageren of voor een gedeelte af te lossen.»

De artillerie stond onder het commando van den Kapitein Baron VAN VERSCHUER.

Wat de mineurs aangaat, deze zijn »in den beginne te swak geweest aan manschap, daar den vyand een seer groot getal heeft, soo van sappeurs als van mineurs, waardoor by nagt niet alleen syn werk gerepareert, maar ook geavansert wordt, niettegenstaande al onse pogingen» (1), en wel ondanks het feit, dat bij den bouw van het oost-zuidoost front der vesting voor een belangrijk deel op eene verdediging door middel van den mijnoorlog gerekend was.

Den 26sten Augustus constateert de opperbevelhebber: »voor de rest is de meeste oorlog onder d'aarde tusschen de Mineurs, maar d'onse konnen tegens de vyandelyke niet op, die te veel voor uyt hebben.»

Wij kunnen niet mededeelen of er, en zoo ja hoeveel, mineurs tot het vaste garnizoen behoorden. Ons is alleen bekend, dat

den 5den Augustus 1 luitenant, 3 korporaa's, 20 mineurs en

» 1sten September 1 kapitein, 22 »

Totaal dus 1 kapitein, 1 luitenant, 3 korporaa's, 42 mineurs in de stad zijn gekomen en dat op laatstgenoemden datum de Generaal CRONSTRÖM aan den griffier schrijft: »hadde wy die mineurs eenige weeken eerder gehad zoude den vyand er al soo veel veragtert zyn,» terwijl hij den volgenden dag er bij voegt: »de vyand is seedert myn laatste wynig geavanceert, dewijl onze mineurs, die nu een suffigant geheel syn, hen van onderen tegengaan.»

Het is bijna niet aan te nemen, dat 42 mineurs een »suffigant» geheel zijn.

Voor een »goed gedeelte van het voetvolk en de Ruiters» had men kazernes en stallen. Vermoedelijk zijn de burgers tamelijk wel vrij gebleven van

(1) Missive Generaal CRONSTRÖM aan den Griffier FAGEL, dd. 13 Augustus 1747.

inkwartiering (1), ook omdat door de bezetting der talrijke buitenwerken en de vele piketten, waarvan o. a. een groot deel in den bedekten weg was geplaatst, in dit opzicht de druk op de bevolking natuurlijk zeer werd verminderd.

Er waren bovendien vijf tamelijk wel gevulde krijgsmagazijnen.

Prins WILLEM LODEWIJK VAN HESSEN PHILIPSTHAL, dezelfde die in 1744 Yperen en in 1746 Mons moest verdedigen, maar beide plaatsen aan de Franschen had overgegeven, voordat de verdedigingsmiddelen waren uitgeput, was in laatstgenoemd jaar gouverneur der vesting Bergen-op-Zoom geworden en bleef dit ook gedurende het beleg (2).

Misschien is het niet onnoodig, met het oog op die overgave, er aan te herinneren, dat Yperen en Mons Zuid-Nederlandsche vestingen waren en door welke omstandigheden de Republiek er toe was gekomen deze te verdedigen.

Is den bevelhebbers toenmaals te kennen gegeven die vestingen niet tot het uiterste te verdedigen, maar alleen de bezetting te redden? Wie kan dat thans nog zeggen? Maar hoe dit ook zij, bij Yperen mocht ten minste het garnizoen met krijgseer de plaats verlaten, bij Mons werd niets gered en voldeed de Prins zelfs niet aan dien eisch.

Het is natuurlijk niet doenlijk uit deze gegevens een volkomen afgerond beeld van 's Prinsen karakter te maken. Het bovenstaande en hetgeen verder ter zake wordt medegedeeld, moge dan ook beschouwd worden als eene bijdrage, welke misschien niet zonder waarde is, bij eene poging zijne houding in Bergen-op-Zoom te verklaren. Volgens den Heer VAN SIJPESTEIJN »werd hij om zijn flink en loyaal karakter door een ieder geacht en bemind.» Hieraan mag zeer zeker à priori niet worden getwijfeld, het bezit evenwel van zulk een karakter is voor den militair in het algemeen en voor den gouverneur eener belegerde vesting in het bijzonder een te groote factor om het onnoodig te achten, dat bezit met deugdelijke bewijzen te staven.

Is het vermoeden, dat de Staten een wenk hebben gegeven, ongegrond, dan is de Prins, althans uit een militair oogpunt, te laken. De feiten spreken te duidelijk, om hierin te kunnen dwalen en, daargelaten de mogelijkheid, dat er nog meer — ons onbekende — oorzaken kunnen hebben bestaan ter verklaring van 's Prinsen lijdelijke verdediging en ontijdige overgave, toch staat o. i. boven alles de wet: geef eene aan u toevertrouwde vesting nimmer over, zonder dat gij er toe genoodzaakt wordt door de overmacht, die u overweldigt, nadat alle denkbare verweermiddelen zijn uitgeput en gij *niets meer* te uwer verdediging kunt doen.

(1) De Prins VAN HESSEN PHILIPSTHAL geeft tot toelichting op art. 39 van het proces CRONSTRÖM. »Op ordre van den Genral En Chef hebb de besetting doen campeeren, het waar (was) ook het Eenigste en beste middel om de garnizoen schielich by Een te hebben en in de stat waaren wynich off geene heusse (huizen) di geloscheert konnen worden, omtrent de ataque warden de communicatien alle dache belemmert om dat di heussen soo nae aan de wall stonten, omgeschooten warden, soo dat daar geen plaats waar om Regimenten de (te) posteeren.»

(2) Jhr. VAN SIJPESTEIJN (bladz. 116) deelt mee, dat de Prins in 1746 »als gouverneur van Mons die stad gedurende bijna 3 maanden met 2000 man tegen een groot gedeelte van het Fransche leger had verdedigd.» Blijkens het ter zake medegedeelde (bladz. 38, 39 en 51) kan dit niet juist zijn.

Het feit, dat de Staten den Prins hebben belast met het gouverneurschap eener vesting, waaraan zij waarde hechtten, pleit oogenschijnlijk voor zijnen goeden naam. Het bewijst althans, dat door hen het gebeurde te Yperen en Mons niet zeer hoog werd opgenomen en de Prins — naar het schijnt — niet alleen geen verzoek ontving, voor een krijgsraad zijn gedrag te verklaren, maar integendeel belast werd met een zeer gewichtige en zeer verantwoordelijke post, welke alleen mocht toevertrouwd worden aan iemand, op wiens karakter, militaire bekwaamheid en eerlijkheid men kon en mocht vertrouwen.

Het schijnt, dat de vesting door hem goed in staat van verdediging was gebracht. Aan tijd althans heeft het niet ontbroken, daar de verovering van Staats-Vlaanderen eene waarschuwing kon worden genoemd, welke, ondanks de poging van den Maarschalk VAN SAKSEN om Maastricht te nemen, niet in den wind mocht worden geslagen.

Bovendien had hij den 7den April 1747 ter zake nog een zeer duidelijke mededeeling van hare Ho. Mo. ontvangen. Door den Prins was nl. den 6den van die maand aan den Griffier FAGEL medegedeeld, dat hij zich in verlegenheid zoude bevinden, indien de Franschen zich wederom presenteerden vóór Bergen-op-Zoom, gelijk zij dat voor eenige dagen hadden gedaan, niet wetende of hij »het canon op deselve zoude moeten lossen, dan wel of hy eenig menagement moest gebruiken,” verzoekende, daarop met de intentie van hare Ho. Mo. »geinstrueert” te worden, om zich daar naar in het toekomende te »reguleeren,” en met de noodige autoriteit te worden voorzien, om ingeval hij kennis mocht bekomen, dat de voors. plaats »geinvesteerd” stond te worden, de beesten en andere noodwendigheden van het platte land te mogen laten ophalen.

Naar aanleiding van dit, door de tijdsomstandigheden zeer gerechtvaardigd verzoek, werd den Prins van wege hare Ho. Mo. »gerescribeert, dat hy als Gouverneur van Bergen-op-Zoom, volgens syn commissie en den eed daarop gedaan, de voors. plaats en deszelfs Forten moet bewaeren, en alles in het werk stellen, wat tot defensie en verseekering van dezelve kan dienen, als responsabel daarover zynde, en voor zoo veel aangaat het ophalen van beesten en andere noodwendigheden van het platte land, in geval hy zoude kunnen voorzien, dat de voors. plaats geïnvesteerd stond te werden, hy daar omtrent het gewone krygsgebruik moet volgen: sorge dragende, dat hy van de beweegingen van vreemde Troupes in de nabuurschap tydelyk en behoorlyk werd geïnformeert” (1).

Zooals straks zal blijken, heeft het dan ook niet aan de vesting gelegen, dat zij te loor is gegaan, integendeel: het meesterstuk van den grooten COEHOORN heeft bewezen, dat het dien naam met recht mocht dragen.

O. J. A. SCHWARZ.

(Wordt vervolgd.)

(1) Secreete resolutie dd. 7 April 1747 (Rijksarchief.)

599

Het feit, dat de Staten der Prins hebben belast met het Gouvernementschap
gener. vesting, waaraan zij warden hechten, plet doegenschijnlijk voor zinnen
vanden naam. Het bewijst althans, dat door hen het bevelende is Yezien
en Monarchen, en dat de Staten der Prins hebben belast met het Gouvernementschap
niet a
ganz. intergand. beint werd. wiclige en zee. verhuwor-
belijk post, welke alleen mocht, zoe. w. worden aan land, op wien
vertrouwen.
Het schijnt, dat de Staten der Prins hebben belast met het Gouvernementschap
gemaakt. Aan lij althans heeft het niet uitbreken, dat de veroving van
Staten. Vlanderen, eene wasachtig, in. vanden genemde, welke, ondanks
de poging van den Marischalk VAN SAXEN om Maastricht te nemen, niet
van den wind mocht, zoe. w. worden aan land, op wien
niet a

HET ONTWERP-WETBOEK VAN MILITAIR STRAFRECHT,

SAMENGESTELD

DOOR

Mr. H. VAN DER HOEVEN,

Hoogleeraar te Leiden.

Herziening van het Militair Strafrecht.

I. Ontwerpen van een Wetboek van Militair Strafrecht en daarbij behoorende wetten met toelichting, ingevolge opdracht van den Minister van Justitie samengesteld en, in overleg met eene door de Ministers van Justitie, van Marine en van Oorlog benoemde Commissie, herzien, door Mr. H. VAN DER HOEVEN, Hoogleeraar te Leiden.

II. Verslag der Commissie, benoemd door de Ministers van Justitie, van Marine en van Oorlog, om de door Mr. H. VAN DER HOEVEN samengestelde ontwerpen van een Wetboek van Militair Strafrecht en daarmee samenhangende wetten uit een militair oogpunt te onderzoeken.

Uitgegeven met machtiging van de Ministers van Justitie, van Marine en van Oorlog. Leiden, E. J. BAILL. 1889. 8°.

Wij stellen ons voor, in een paar opstellen het, naar onze bescheiden opvatting, voortreffelijke Ontwerp-Wetboek van Militair Strafrecht, samengesteld door den Hoogleeraar Mr. H. VAN DER HOEVEN, op eenvoudige wijze te bespreken, teneinde de bekendheid daarmede te bevorderen bij de officieren, die door hunne betrekking zich weinig bewegen op het gebied van het militair recht, of, tengevolge van hunne dienstbezigheden en studiën tot voorbereiding hunner oorlogstaak, geen tijd hebben het ontwerp met de begeleidende bescheiden te bestudeeren.

Wij hopen alzoo te voldoen aan de taak, die wij, ingevolge vleiende uitnoodiging der Redactie, gaarne, hoewel niet zonder schroom, op ons genomen hebben. Ofschoon het Ontwerp zoowel betrekking heeft op de marine als op het leger, zal in onze beschouwingen het voor en tegen van de toepassing op marine-gebied, als geheel vallende buiten onze bevoegdheid, niet nader worden overwogen.

Als *inleiding* moge een kort overzicht van de wordingsgeschiedenis onzer tegenwoordige militaire strafwetgeving voor de landmacht voorafgaan (1).

(1) Hierbij zijn voornamelijk de volgende bronnen gebezigd:

Ontwerpen van Strafwetten en Regtspleging voor het Krijgsvolk te lande en te water, vervaardigd onder de regering van Koning LODEWIJK NAPOLEON. Uitgegeven door Mr. G. W. VREDE, Hoogleeraar in de Regten te Utrecht. 1842.

Ontwerp van een Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande van het Koninkrijk Holland,

Op den 26sten Juni 1799 werd gearresteerd het Reglement van Krijgstucht of Crimineel Wetboek voor de militia van den Staat, hetwelk in ons land van kracht gebleven is tot de inlijving bij Frankrijk in 1810.

Het wetboek van 1799, saamgesteld door den Frieschen rechtsgeleerde PETRUS WIERDSMA, heeft zijne bepalingen hoofdzakelijk ontleend aan de Fransche wetgeving (1) en den grondslag gevormd voor de ontwerpen 1807, 1808, 1810, 1814, 1815 en voor onze nu nog geldende strafwetgeving, zoodat het zeker niet van belang ontbloomt is, kennis te maken met zijne indeeling en enkele voorname artikelen.

Het wetboek is gesplitst in drie afdeelingen.

In de eerste afdeeling wordt de militaire jurisdictie geregeld en daarmede een einde gemaakt aan den strijd over de uitgebreidheid van de militaire rechtsmacht, welke strijd van af de geboorte van den Artykulbrief ofte Ordonnantie op de Discipline Militaire (1590) in de Noord-Nederlandsche gewesten gestreden werd (2).

den 11den Augustus 1808 ingeleverd aan Koning **LODEWIJK**, medegedeeld door **Mr. M. S. POLS**. *Themis*, 1866.

Rapport van de 1ste en 3de sectie uit den Staatsraad over het Ontwerp van een Crimineel Wetboek en Reglement van Krijgstucht voor het krijgsvolk van het Koninkrijk Holland van 1807, in September 1807 ingeleverd aan Koning **LODEWIJK**, medegedeeld door **Mr. M. S. POLS**. *Themis*, 1867.

Onze Militaire Strafwetgeving. Geschiedenis harer wording en vaststelling door **Mr. HENRI VAN DER HOEVEN**, Hoogleeraar te Leiden. 1884.

Het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te lande, met eene toelichting door **Mr. M. S. POLS**, Advokaat-Fiscaal voor 's Konings Zee- en Landmacht. 1876.

Opmerkingen over de Nederlandsche Strafwetgeving voor het Krijgsvolk te lande door **Mr. H. VAN DER HOEVEN**, Advokaat te Breda. 1866.

Handleiding ten dienste van het onderwijs in het Militair Recht door **G. J. W. KOOLEMANS BEIJNEN**, 1ste Luitenant der Infanterie, Leeraar in het Militair Recht aan de *K. M. Academie*. 1885.

Iets over de wetten van 14 November 1879 (Staatsblad, Nos. 191 en 193) tot wijziging van de Crimineele Wetboeken voor het Krijgsvolk te lande en te water, en de artt. 28 (Nos. 1 en 2) en 29 van het nieuwe Strafwetboek, en hun invloed op de toepassing der militia- en schutterijwetten, door

L. F. G. P. SCHREUDER, Hoofdcornmissie bij het Departement van Binnenlandsche Zaken. 1882.

Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht door **Mr. H. J. SMIDT**. Eerste deel. 1881.

(1) Voornamelijk aan de wet van 21 Brumaire, an V. (Zie de *Verzameling van Wetten, Bestuitten en andere rechtsbronnen van Franschen oorsprong* door **Mr. C. J. FORTUIN**, Iste deel, bladz. 301.)

(2) De Artykulbrief, ontstaan onder den invloed van Prins **MAURITS**, heeft veel overeenkomst met den Bestalbrief (eerste Nederlandsch Militair Strafwetboek), in 1579 door de Unie uitgevaardigd.

Hij is van kracht gebleven tot aan het einde der 18de eeuw en heeft alleen in 1705 eenige weinig belangrijke wijzigingen ondergaan, terwijl hij in 1687 als 't ware aangevuld is door het Reglement over de proceduren in zaken van geringe importantie (eerste Nederlandsch reglement van krijgstucht), saamgesteld op last van Prins **WILLEM III**.

De Artykulbrief bevat geen bepalingen omtrent de militaire jurisdictie; deze leemte heeft aanleiding gegeven tot het doen ontbranden van den strijd, dien wij gedurende de 17de en 18de eeuw in de Noord-Nederlandsche gewesten over de uitgebreidheid van de rechtsmacht van den militairen rechter zien voeren, welke strijd nauw samenhangt met de politieke gebeurtenissen.

Gedurende de stadhouderlooze tijdperken werd de rechtsmacht van den militairen rechter besnoeid; hij mocht dan alleen recht spreken over de militaire delicten, en de Raad van State oefende, ingevolge de bestaande bepalingen, het toezicht uit over de militaire rechtspraak. Nauwelijks echter hadden de Stadhouders hun gezag en invloed herwonnen, of de rechtsmacht van den militairen rechter werd uitgebreid en hij sprak mitsdien ook recht over de commune delicten der militairen, terwijl dan tevens den Raad van State het hem toekomend gezag wederrechtelijk werd ontnomen en opgedragen aan den Hoogen Krijgsraad.

Wij stippen hierbij aan, dat men in enkele gedeelten des lands den militairen rechter ook wel over civiele zaken liet oordeelen, doch dit duurde slechts korten tijd, daar de ondervinding weldra zonneklaar het weinig wenschelijke, ja, wij durven zeggen het onbestaanbare dier regeling aantoonde.

Art. 1 der eerste afdeling zegt:

Aan de Militaire Jurisdictie zullen alleen onderworpen zijn, Militaire Persoonen, en die alleen in Militaire Delicten.

Art. 20 bepaalt, dat in tijd van oorlog de militaire rechter ook erkennen en bestraffen zal de gemeene delicten, begaan door personen, behoorende tot het veldleger.

De tweede afdeling omschrijft in 6 Kapittels de militaire delicten en behelst ook de krijgstuhtelijke overtredingen. De Kapittels dragen tot opschrift:

- 1°. Misdaaden en straffen in het algemeen;
- 2°. Misdaaden tegen de Discipline;
- 3°. Misdaaden tegen de Subordinatie;
- 4°. Misdaad van Desertie;
- 5°. Misdaad van Verraad in den Oorlog, en
- 6°. Andere soort van Misdaaden.

Art. 1 der tweede afdeling zegt:

Alle overtreding van de Wet is strafbaar, en als zoodanig onder het getal der Misdaaden te rekenen. Maar alle Misdaaden van dien aart, zijn geene eigenlijk gezegde Delicten. Een daarmede gepaard gaande boos opzet kan ze alleen daartoe brengen.

Art. 2:

Alle Misdaaden, waar aan zulks ontbreekt, zijn slechts fouten, uit losbandigheid of onachtzaamheid voortgekomen, welke uit hun aart, niet tot de Justitie maar tot de Krijgstucht behooren.

De derde afdeling regelt in 6 Kapittels de rechtspleging.

Art. 1 behelst:

De Krijgstucht zal worden uitgeoeffend door de Commandeerende officiers; de Justitie zal worden geadministreerd door de Hooge Militaire Vierschaar, en door de Garnisoens Krijgsraaden.

Art. 2:

Tot de Krijgstucht of discipline zullen worden gerekend te behooren, alle de misdaaden, die in het tweede Capittel der tweede Afdeling gemeld zijn, en alle andere die in soort en natuur met de aldaar gemelde overeenkomen.

De wet van 1799 schijnt niet geheel en al voldaan te hebben en droeg zeker niet de goedkeuring weg van Koning LODEWIJK NAPOLEON, zoodat dan ook bij decreet van 27 September 1806, N°. 2, eene commissie benoemd werd, die den Koning dienen zou van »berigt, consideratien en advis" omtrent eenige vraagpunten betreffende de militaire rechtspleging.

Het rapport dier commissie aanschouwde het daglicht op den 8sten April 1807, en ging vergezeld van een Ontwerp-Wetboek, bevattende het materieel (1) en het formeel strafrecht, hetwelk in art. 1, Eerste Kapittel

(1) Het materieel gedeelte behelste ook de krijgstuhtelijke overtredingen.

vaststelde, dat »aan de Militaire Jurisdictie zullen onderworpen zijn alleen Militaire Personen, en die in alle excessen en delicten, door dezelve geperpetreerd, welke hier na niet uitdrukkelijk zijn uitgezonderd.»

Behoudens eenige wijzigingen in het formeel gedeelte en de afschaffing der lijfstraffen, kwam dit ontwerp overigens in hoofdzaak overeen met het Reglement van Krijgstucht of Crimineel Wetboek voor de militia van den Staat van 1799.

Wij vestigen de aandacht op het feit, dat de eventueele invoering van het ontwerp zou moeten voorafgegaan zijn door eene grondwetsherziening, daar de staatsregeling van 1806, evenals de constitutiën van 1798, 1801 en 1805, bepaalde, dat de militair voor commune delicten, in vredestijd begaan, te recht behoorde te staan voor den burgerrechter.

Het project werd bij Besluit van den 8sten Juli 1807, N°. 2, in handen gesteld van de eerste en derde sectie van den Staatsraad, teneinde daarover advies uit te brengen. De Staatsraad nu kon zich niet vereenigen met de in 't breede verdedigde uitbreiding der militaire jurisdictie en wederlegde grootendeels de niet zeer klemmende argumenten, door de ontwerpers aangevoerd (1). In het advies werd ook het gevaarlijke van de geheele afschaffing der lijfstraffen betoogd; verder bevatte het beschouwingen omtrent zaken van minder principieelen aard.

Het ongunstig oordeel, over het ontwerp geveld door den Kolonel-Generaal der Koninklijke Garde TARAYRE, die blijkbaar veel invloed had en van wien wij lezen: »cet officier s'était distingué au siège de St. Jean d'Acre par un trait de bravoure; il était instruit et adroit,» had tengevolge, dat Koning LODEWIJK NAPOLEON een tweede ontwerp deed samenstellen, waarbij de opdracht werd verleend »zooveel doenlijk de manier van Procedeeren te ver-

(1) Zie hierover de reeds aangehaalde geschriften van de Hoogleraren VREEDE en POLS; tevens echter het praeadvies, door den Generaal-Majoor J. C. C. DEN BEER POORTUGAEL in 1881 op verzoek der Nederlandsche Juristen-Vereeniging uitgebracht, naar aanleiding der door genoemde vereeniging gestelde vraag: »Is het wenschelijk dat speciale rechtscollegiën oordeelen over misdrijven door militairen gepleegd? Zoo ja, over alle die misdrijven? en hoe moeten die collegiën dan zijn samengesteld?»

De Kapitein G. J. W. KOOLEMANS BELJEN zegt in zijne lezing, gehouden in de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap (1882—1883, Vde verslag), naar aanleiding van het verhandelde in de Juristen-Vereeniging op 27 Aug. 1881: »een der voornaamste gronden (die de commissie van 1806 noopte in haar ontwerp de militairen ook voor commune delicten aan de militaire jurisdictie te onderwerpen) was wel, dat de Commissie zich overtuigd had gehouden, dat de onderscheiding in commune en militaire misdaden in zijn aard een principe was, dat bij de applicatie moest vacilleeren en hetwelk bovendien eene bron zoude opleveren van eindeloze disputen tusschen de Collegiën van Justitie en de onderscheidene Departementen en Steden en den Militairen Regter.»

Deze grond wint aan belangrijkheid, wanneer wij lezen in het rapport van 7 Februari 1814, begeleidende het ontwerp 1814, dat in de jaren 1799—1810 »bestendig jurisdictie-questien zijn ontstaan» (Onze Militaire Strafwetgeving door Mr. HENRI VAN DER HOEVEN, bladz. 45), en dat was vooral de meening van die leden der Commissie, welke lid waren geweest van de Hooge Militaire Vierschaar; en uit het rapport van Hun E. M. Gedeputeerden tot de Zaken van Justitie, gelezen in de vergadering der Staten-Generaal van 19 Juli 1814, leeren wij: »Dat de Militairen in Commune delicten aan de Militaire Jurisdictie onderworpen zullen zijn, kwam hun tot voorkoming van geschillen tusschen den Burgerlijken en Militairen Regter, die zoo dikmaals hebben plaats gehad, zeer geschikt voor». (Onze Militaire Strafwetgeving door Mr. HENRI VAN DER HOEVEN, bladz. 65)

eenvoudigen en te verkorten" en in het bijzonder »in hetzelfde nog meerdere klaarheid en duidelijkheid te doen heerschen."

Het ontwerp was in gereedheid den 8sten Augustus 1808 en huldigde, ingevolge den uitdrukkelijken wil des Konings, eveneens het beginsel, dat de militairen voor *alle* delicten te recht moesten staan voor den militairen rechter; voorts waren de krijgstuuchtelijke overtredingen er niet in opgenomen. Het was in hoofdzaak eene omwerking van het ontwerp 1807.

De Hoogleeraar POLS is van oordeel, dat het ontwerp 1808 minder goed is dan dat van 1807, 't geen hij toeschrijft aan de omstandigheid, dat in het eerste tal van strafrechtsbepalingen uit de wet van Brumaire zijn overgenomen.

Ook dit ontwerp is niet in behandeling gekomen bij de wetgevende macht, en wel in de eerste plaats omdat verschil van meening bestond omtrent de vast te stellen verhouding tusschen het Hoog Gerechtshof (den Hoogen Raad) en de Hooge Militaire Vierschaar (het Hoog Militair Gerechtshof); in de tweede plaats omdat men meer overeenstemming wenschte tusschen het ontwerp en de gearresteerde Algemeene Strafwetgeving. Dientengevolge werd andermaal eene herzieningscommissie benoemd, welke hare taak kort vóór de komst der Franschen volbracht had; en zoo werden in het jaar 1810 geboren (1):

- a. Concept-Wet op de Regterlijke instellingen en Regtspleging voor het Volk van Oorlog te Lande en te Water.
- b. Concept Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Water van het Koninkrijk Holland.
- c. Concept Reglement van Krijgstucht voor het Volk van Oorlog te Water.
- d. Concept Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande van het Koninkrijk Holland.

Een Concept-Reglement van Krijgstucht voor de Landmacht schijnt niet aan Koning LODEWIJK NAPOLEON te zijn ingediend.

Weldra volgde onze inlijving bij Frankrijk en werden dientengevolge de Fransche wetten ingevoerd, welke van kracht bleven tot onze bevrijding.

Kort na het herstel onzer onafhankelijkheid werd door den Souvereinen Vorst eene commissie benoemd, welke in last had met grooten spoed het leger te voorzien van strafwetten, terwijl de wet van 1799, »voor zooverre de daarbij voorkomende qualificatie van misdaden en strafbepalingen aangaat" (dus alléén de tweede afdeling), provisioneel van kracht verklaard en tevens eene tijdelijke beknopte regeling betreffende de Rechtspleging in het leven geroepen werd.

De Commissie, benoemd bij Besluit van 18 December 1813, bood reeds op den 7den Februari 1814 der Regeering zeven Concepten aan:

1. Concept Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Water.
2. Concept Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande.

(1) Aan de historische navorschingen van den Hoogleeraar HENRI VAN DER HOEVEN hebben wij de bekendheid te danken met de concepten 1810, die hoogst belangrijk zijn voor de ontwikkelings-geschiedenis van het militair strafrecht, welke nu geheel volledig is.

3. Concept Reglement of Instructie op de manier van procedeeeren voor het Krijgsvolk te Water.
4. Concept Reglement of Instructie op de manier van procedeeeren voor het Krijgsvolk te Lande.
5. Concept Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof.
6. Concept Reglement op de discipline voor het Krijgsvolk te Lande.
7. Concept Reglement op de discipline voor het Krijgsvolk te Water.

Ten einde te dienen van consideratiën en advies werden deze concepten, welke eene onmiskenbare gelijkenis vertoonen met de overeenkomstige ontwerpen van 1810, den Raad van State toegezonden.

Deze maakte in zijn rapport aan den Souvereinen Vorst twee hoofdopmerkingen :

1°. dat het wenschelijk ware, nog geen gedetailleerde definitieve Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof voor te dragen, maar daarmede te wachten, totdat het Algemeen Wetboek in gereedheid was, opdat men de manier van procedeeeren van het Hoog Militair Gerechtshof met de beginselen van dat Algemeene Wetboek zou kunnen in overeenstemming brengen (1). Daarbij bood de Raad van State den Souverein eene door den Raad saamgestelde Provisioneele Instructie aan ;

2°. dat het aanbeveling verdiende, het Concept Crimineel Wetboek en het Concept Reglement op de discipline voor het Krijgsvolk te Lande aan eene herziening te onderwerpen en daarin lijfstraffen op te nemen.

Overeenkomstig het advies werden tot wet verheven en op 20 Juli 1814 uitgevaardigd :

1. Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Water.
2. Reglement van Discipline voor het Krijgsvolk te Water.
3. Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Lande.
4. Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Water.
5. Provisioneele Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof.

Tevens werd vastgesteld, dat het Reglement van 1799 nog voorloopig van kracht zou blijven, voor zooverre aan deszelfs bepalingen niet gederogerd was bij de Rechtspleging voor de Landmacht en de Provisioneele Instructie voor het Hof (2), terwijl het Concept Crimineel Wetboek en het Concept Reglement van Krijgstucht voor het Krijgsvolk te Lande aan eene revisie zouden worden onderworpen.

Bij die herziening werden uit het Ontwerp Crimineel Wetboek, ingevolge advies van den Raad van State, drie titels gelicht, en wel Titel II »Van misdaden en derzelve toerekening» (3), Titel XI »Van onnatuurlijke Ontugt» en Titel XIII »Van het ophouden der Straffen.»

(1) Voor de krijgsraden werd eene dergelijke overeenstemming niet noodig geacht.

(2) Men schijnt alzoo van de veronderstelling te zijn uitgegaan, dat de geheele wet van 1799 in 1813 ingevoerd was, hetgeen blijkens het voorgaande onjuist is.

(3) Enkele bepalingen van dezen titel werden echter in het ontwerp van 1815 overgenomen.

Zoo ontstonden dan eindelijk de ontwerpen van 1815 (Crimineel Wetboek en Reglement van Krijgstucht voor het Krijgsvolk te Lande), die, na het ondergaan van eenige wijzigingen, tot wet werden verheven en uitgevaardigd op den 15den Maart 1815 (1).

In hoofdzaak zijn de militaire wetten van 1814 en 1815 onveranderd blijven voortbestaan tot op den huidigen dag (2).

Hierboven vernamen wij, dat uit het ontwerp 1814 geschrappt zijn o. a. Titel II »Van misdaden en derzelver toerekening» en Titel XIII »Van het ophouden der straffen.»

Vooraf Titel II was zeer belangrijk, daar hij bepalingen betreffende algemeene beginselen van strafrecht (toerekenbaarheid, poging, medeplichtigheid) inhield. De Raad van State was van meening, dat de beide titels uit het concept gelicht moesten worden, omdat deze materie toch geregeld zou worden bij het algemeene strafwetboek (3) »en het dus veiliger is af te wachten, op welke wijze zij aldaar zal behandeld worden, ten einde niet een mogelijk verschil in behandeling en uitdrukking tot verkeerde gevolgen leide.» Het ligt nu voor de hand, dat men bij het doen vervallen der beide titels de meening koesterde, dat de wetgever de algemeene rechtsbeginselen, voorkomende in het Algemeen Crimineel Wetboek, ook van toepassing zou verklaren op het militair recht. Dit geschiedde echter niet. Integendeel, art. 5 Code Pénal zegt: »De bepalingen van dit wetboek zijn niet toepasselijk op de overtredingen, wanbedrijven en misdaden, die het krijgswezen betreffen.»

Dientengevolge is eene groote leemte ontstaan in ons Crimineel Wetboek, welke ten opzichte van de algemeene rechtsbeginselen in het jaar 1879 aangevuld is. Eerst bij de invoering van het Wetboek van Strafrecht op 1 September 1886 ontvingen wij voorschriften omtrent het verval van het recht tot strafvordering en van de straf.

Nauwelijks waren onze militaire wetten ingevoerd, of men ondervond moeielijkheden bij de toepassing, en reeds in het jaar 1819 was men van oordeel, dat »het geheele militaire wetboek aan eene revisie en omwerking behoort te worden onderworpen.» In 1821 werd eene vruchteloze poging in het werk gesteld om de wet op de Rechtspleging te vervangen. In 1836 werden het Hoog Militair Gerechtshof, de auditeurs, de korpschefs en

(1) De tekst der militaire strafwetten is niet opgenomen in het *Staatsblad*; bij verschillende arresten is echter beslist, dat zij toch kracht van wet bezitten.

(2) Bij het vertrek der Franschen is men van de onjuiste veronderstelling uitgegaan, dat door hun heengaan de bij hunne komst ingevoerde wetten vanzelf buiten werking werden gesteld, en volgens sommigen is ook de in 1813 en 1814 tijdelijk van kracht verklaarde wet van 1799 in 1815 niet afgeschaft; dientengevolge zouden alzoo de strafbepalingen dier wetten nog van kracht zijn, voor zooverre zij niet strijdig zijn met het Crimineel Wetboek (zie art. 41 van dat Wetboek). De Hoogleeraar POLS beschouwt echter de restrictie van art. 41 als eene doode letter, en wij meenen, dat men in de practijk ook steeds deze opvatting gehuldigd heeft.

(3) Het algemeene strafwetboek moest toen, evenals nu nog, toch gekend worden door den militairen rechter, daar hij verplicht was het toe te passen, wanneer een aan zijne rechtsmacht onderworpen persoon een commun delict beging.

233
zy eene andere herziening op het ontwerp van het meenture van justitie
salvaar my in de gelegenheid anders met de inhoud kennis
te maken. Over het algemeen op deze adviezen moet na belangen
aan de bestaande wetgeving wordt algemeen algemeen afgekeurd
en aanbeveling op verbetering; Plaatst de leende op met op.

enige bekwame rechtsgeleerden door de regering uitgenoodigd, memories te willen indienen over wenschelijke verbeteringen. Wij zijn niet bekend met den inhoud dezer adviezen: de Hoogleeraar POLS deelt ons echter mede, dat de bestaande wetgeving algemeen afgekeurd werd en men sterk aandrang op verbetering. Practisch resultaat leverden die adviezen echter niet op.

In October van het jaar 1840 gaf de Tweede Kamer in het adres van antwoord op de troonrede te kennen, dat onze militaire strafwetgeving dringend herziening behoeft, en in het volgend jaar vinden wij dan ook in het *Staatsblad* de benoeming vermeld van eene speciale commissie van redactie voor de Nederlandsche militaire wetgeving, welke commissie in het jaar 1848 weer ontbonden werd, en wel vóórdat zij haar arbeid voltooid had, terwijl de door haar vervaardigde ontwerpen eene tot nu toe niet verstoorde rust te gemoet gingen. Gedurende de periode 1848—1868 werden van de zijde der regering geene verdere stappen tot herziening gedaan, ondanks den drang, die van de beide Kamers uitging. De ontevredenheid hierover uitte zich zeer sterk in het jaar 1855, toen in de Tweede Kamer de begrootingspost »Hoog Militair Gerechtshof» slechts met eene zeer kleine meerderheid aangenomen werd (1).

Bij Koninklijke boodschap van 1 Maart 1868 werd aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal door de ministers van Justitie en van Oorlog een ontwerp ingediend, »houdende veranderingen in den eersten titel van het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande en vervanging van den tweeden titel door nieuwe bepalingen.» In de memorie van toelichting lezen wij:

»Tot toelichting van dat ontwerp is een algemeen betoog betreffende de gebreken der militaire wetgeving en de wenschelijkheid eener verbetering niet noodig. Die wenschelijkheid wordt algemeen erkend, en alleen de beperkte kring, waarin die wetgeving en hare toepassing in hare bijzonderheden bekend zijn, heeft belet, dat eene herziening sinds lang niet slechts als wenschelijk, maar als dringend noodzakelijk wordt beschouwd.»

En verder: »Door zoodanige partiële herziening zou men, in afwachting van eene nieuwe Codificatie van het gemeene strafrecht, langzamerhand tot eene geheele hervorming van het militair strafrecht kunnen geraken.»

Het ontwerp bleef onafgedaan in de Zitting 1867—1868 en is daarna der Tweede Kamer nog tweemaal aangeboden (5 October 1868 en 24 September 1869), doch het bleef hierbij, voornamelijk omdat de Tweede Kamer zich niet vereenigen kon met de herzieningsmethode (2).

In 1870 is door de afschaffing der doodstraf in tijd van vrede en niet

(1) In de Staten-Generaal heeft men herhaalde malen aangedrongen op de afschaffing van het Hoog Militair Gerechtshof.

Velen zijn van meening, dat ingevolge de Grondwet van 1848 de Hooft Raad der Nederlanden het toezicht had moeten oefenen op de militaire rechtspraak; deze eisch wordt bepaaldelijk gesteld door de Grondwet van 1887, doch zooals wij weten is daaraan nog niet voldaan.

(2) Zie *De gewijzigde Militaire Wetgeving* door Mr. N. F. VAN NOOTEN, 1881, bladz. 24—28 en de daar aangehaalde geschriften.

voor den vijand de eerste belangrijke wijziging aangebracht (wet van 17 September 1870, *Staatsblad* N°. 162) (1).

Nadien genoot het militair strafrecht eene kalme rust tot 1877, in welk jaar door de regeering andermaal eene poging tot herziening van het Crimineel Wetboek en Reglement van Krijgstucht werd in 't werk gesteld; ditmaal zou dit streven met succes bekroond worden.

De aangeboden ontwerpen toch werden in 1879 tot wet verheven (wetten van 14 November 1879, *Staatsblad* N°. 191 en 192).

Dientengevolge werden de lijfstraffen afgeschaft; de straffen van het Crimineel Wetboek, van welke enkele geheel verouderd en sinds lang niet meer opgelegd waren, vervangen door andere, welke verband hielden met het in den loop der jaren gewijzigde strafstelsel van den Code Pénal; eindelijk, de bepalingen van den Code Pénal betreffende poging, deelneming, toerekenbaarheid en samenloop toepasselijk verklaard op het militair strafrecht, althans voor zooverre daarbij het tegendeel niet was aangenomen (2). Daardoor werd de leemte van het Crimineel Wetboek, ontstaan door het lichten van Titel II uit het ontwerp van 1814 en de invoering van den Code Pénal (art. 5), aangevuld, terwijl tevens verband werd gebracht tusschen de zoo even genoemde wetboeken.

Werpen wij nu een enkelen blik op de geschiedenis van het gemeene strafrecht.

Vóór 1795 bestond ons vaderland feitelijk uit de vereeniging van republiekjes, die, behalve in oorlogszaken, hunne eigene aangelegenheden afzonderlijk regelden; zoo had dan ook elke provincie, elke stad haar eigen strafrecht. In het jaar 1795 werd ons vaderland vereenigd tot een meer aaneengesloten geheel, en toen ontstond ook de behoefte aan eene algemeene wetgeving. Aan die behoefte werd, voor hetgeen betreft het strafrecht, voldaan door de invoering op den 1sten Februari 1809 van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland (3), hetwelk van kracht bleef tot de invoering van den Code Pénal in de eerste maanden van 1811.

(1) De wet van 4 Juni 1858 (*Staatsblad* N°. 45), houdende eenige maatregelen van bezuiniging met opzicht tot het Hoog Militair Gerechtshof, is van zeer weinig belang.

Voorts teekenen wij hierbij aan, dat bij het Koninklijk Besluit van 16 November 1818 de macht en de bevoegdheid der auditeurs militair belangrijk uitgebreid werden.

(2) Wij kunnen niet nalaten hier de aandacht te vestigen op 'tgeen bij de algemeene beraadslaging in de Tweede Kamer (16 en 17 October 1879) o. a. door de Heeren GODEFROI, VAN DER KAAJ en PATIJN met betrekking tot ons nu nog bestaand art. 17 Crimineel Wetboek in 't midden gebracht is; art. 17 werd genoemd eene wettelijke schennis van een onschendbaar hoofdbeginsel van het strafrecht, doch men beschouwde het artikel voor het oogenblik niettemin als een noodzakelijk kwaad, waarin eene aansporing bleef (en blijft) liggen tot spoedige algeheele herziening der militaire strafwetgeving.

Mr. HENRI VAN DER HOEVEN zegt in *De Militaire Gids*, 2de jaargang, van art. 17: „dat tegen de meest fundamentele begrippen van het hedendaagsch strafrecht zondigend artikel,.... door welks opzettelijke handhaving wij ons in de oogen van het beschaafde Europa bespottelijk hebben gemaakt.”

(3) Mr. G. A. VAN HAMEL, Hoogleeraar te Amsterdam, zegt in zijne inleiding tot de studie van het Nederlandsche strafrecht (1889): „Dit wetboek bekleedt in de geschiedenis van het Neder-

Wij weten, dat bij het vertrek der Franschen de Code Pénal »bij provisie en totdat daaromtrent nader zal zijn voorzien» gehandhaafd werd; en tot het jaar 1870 hebben de pogingen om hem te vervangen door een nationaal strafwetboek schipbreuk geleden; wel is de Code Pénal in den loop der tijden door tal van besluiten verzacht, aangevuld en verbeterd, zoodat hij tegen het eind zijner dagen veel gelijkenis vertoonde met »een oud kleed met nieuwe lappen er op, één kleed dat dagteekende uit den tijd der vreemde overheersching en reeds op dien grond sedert lang had moeten zijn afgelegd» (1).

Bij Koninklijk Besluit van 28 September 1870, N°. 21, werd eene Staatscommissie ingesteld voor de samenstelling van een wetboek van strafrecht; zij bracht op den 13den Mei 1875 aan den Koning verslag uit, onder overlegging van een ontwerp-wetboek van strafrecht, verschillende andere ontwerpen, memories van toelichting, enz. Twee regeeringsontwerpen, gebaseerd op dat der Staatscommissie, werden achtereenvolgens bij de Tweede Kamer ingediend; het tweede werd aangenomen, verscheen op 3 Maart 1881 in het *Staatsblad* N°. 35, onderging eenige veranderingen bij de wet van 15 Januari 1886 (*Staatsblad* N°. 6) en ééne wijziging bij art. 3 der wet van 31 December 1887 (*Staatsblad* N°. 265).

Het ligt voor de hand, dat alvorens tot de invoering kon worden besloten, de geheele Nederlandsche wetgeving nagegaan en verband tusschen de speciale wetten en het Wetboek van Strafrecht gebracht moest worden (2).

Dit geschiedde door de Invoeringswet van 15 April 1886 (*Staatsblad* N°. 64), gewijzigd bij de wet van 19 April 1886 (*Staatsblad* N°. 92), welke den overgang regelde van de oude tot de nieuwe strafwetgeving, overeenstemming bracht tusschen de bestaande wetten en het nieuwe wetboek, en vaststelde, dat dit in werking zou treden op 1 September 1886.

Welken invloed heeft die invoering gehad op het militair strafrecht?

In de eerste plaats wordt in art. 91, slotbepaling van het Eerste Boek van het Wetboek van Strafrecht, vastgesteld:

»De bepalingen der acht eerste Titels van dit Boek zijn ook toepasselijk op feiten, waarop bij andere wetten of verordeningen straf is gesteld, tenzij de wet anders bepaalt.»

Het Eerste Boek bevat negen titels; in de acht eerste titels worden o. a. de algemeene beginselen van het gemeene strafrecht geregeld, en deze zijn alzoo toepasselijk op het militair strafrecht, tenzij de militaire wet anders bepaalt.

landsche strafrecht een eereplaats. Het had inderdaad voor de verdere ontwikkeling van het Nederlandsche strafrecht een uitnemende grondslag kunnen zijn.»

(1) Zie SMIDT, deel I, bladz. 19.

(2) Ten einde het nieuwe strafstelsel te kunnen toepassen, moesten bovendien eerst de noodige gevangenissen gebouwd worden.

Ten opzichte van den negenden titel »Beteekenis van sommige in het Wetboek voorkomende Uitdrukkingen,» zegt de Memorie van Toelichting (1):

»De uitlegging der wet is de taak des regters, niet die des wetgevers.»

»Het is dan ook de bedoeling van dezen titel niet, in het algemeen de in het wetboek gebezigde uitdrukkingen te definiëeren. Niet anders wordt hier beoogd, dan ter vermindering van gedurige en storende herhaling, de beteekenis of meer uitgebreide beteekenis van enkele uitdrukkingen, die in meer dan één titel van het wetboek voorkomen, aan te wijzen, waar:

- a. die beteekenis eene technisch juridische is, min of meer afwijkende van de gewone taalkundige, en
- b. tusschen tweërlei regtskundige beteekenis in het wetboek eene keus is gedaan.»

Het lijdt geen twijfel, of de wetgever der jaren 1814 en 1815 heeft aan eene bepaalde uitdrukking (bijv. plegen van geweld, tijd van oorlog) niet de eigenaardige beteekenis kunnen hechten, die de wetgever van het jaar 1881 uit een practisch oogpunt daaraan gegeven heeft, en dientengevolge was het ook onmogelijk den negenden titel op onze wetten van 1814 en 1815 toepasselijk te verklaren.

In de tweede plaats heeft de Invoeringswet in art. 9 de straffen gewijzigd van art. 7 der wet van 17 September 1870 (*Staatsblad* N°. 162), verder belangrijke veranderingen aangebracht in de wet van 14 November 1879 (*Staatsblad* N°. 191), o. a. het strafstelsel van het Crimineel Wetboek in overeenstemming gebracht met dat van het Wetboek van Strafrecht en voorschriften gegeven omtrent het verval van het recht tot strafvordering van de militaire misdrijven.

Wij zullen met
aankende over

De belangrijke strijd in militaire en rechtskundige tijdschriften gevoerd tusschen den Hoogleeraar HENRI VAN DER HOEVEN en den Kapitein G. J. W. KOOLEMANS BEIJNEN over de heerschende jurisprudentie van het Hoog Militair Gerechtshof betreffende de kenmerken van het misdrijf »desertie in tijd van vrede» ligt nog zoo versch in het geheugen, dat wij hierover niet behoeven uit te weiden. Al mocht het den Kapitein KOOLEMANS BEIJNEN niet gelukken het Hoog Militair Gerechtshof tot eene andere jurisprudentie te brengen, toch zag hij zijn onvermoeid streven beloond, daar zijne geschriften aanleiding (2) gegeven hebben tot het in het leven roepen der wet van 14 Februari 1887 (*Staatsblad* N°. 35), waardoor ons Crimineel Wetboek »zettelijke leelijke vlekken minder bevat.»

Ten slotte herinneren wij er aan, dat de gewone wetgever ten opzichte van de regeling der rechtsmacht van den militairen rechter sedert 1848 door

(1) Zie SMIDT, deel I, bladz. 491.

(2) Zie de Memorie van Toelichting van het wetsvoorstel der Heeren J. SCHIMMELPENNINGCK VAN DER OYE, E. B. KIELSTRA en W. ROOSEBOOM tot wijziging van eenige artikelen van de Crimineele Wetboeken voor het krijgsvolk te lande en te water, betreffende desertie in tijd van vrede.

de Grondwet niet meer beperkt wordt; bepaalden nog de Grondwetten van 1814, 1815 en 1840, dat de militair ook voor commune delicten aan de jurisdictie van den militairen rechter onderworpen was, de Grondwetten van 1848 en 1887 laten de regeling ook van dit gewichtige onderwerp aan de wet over.

Moge dit beknopte overzicht der lijdensgeschiedenis van onze slechte (1) militaire strafwetgeving bij hen, die door hun werkkring daarmede minder in aanraking komen, de overtuiging versterken, dat zij dringend herziening behoeft en de belangstelling aanwakkeren voor het zoo welkome Ontwerp-Wetboek van Militair Strafrecht.

P. P. C. COLLETTE.

(Wordt vervolgd.)

(1) Door het bezigen van het woord *slechte* maken wij ons zeker niet aan overdrijving schuldig. Lezen wij wat de specialiteiten op militair-strafrechtelijk gebied zeggen:

»Zelden waarschijnlijk heeft eene wetgeving zulk eene voortdurende en algemeene afkeuring ondervonden als de militaire strafwetgeving van 1815.» (*Het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te lande enz.*, door Mr. M. S. POLS, 1876, bladz. 52);

»Tegenstrijdigheden, wetenschappelijke ketterijen, dwaasheden, onzin, — ziedaar schering en inslag in onze militaire strafwetgeving.» (Lezing, gehouden door den Hoogleeraar HENRI VAN DER HOEVEN, in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap, op 26 November 1875, bladz. 45 en 46);

»Dat zij (onze militaire strafwetgeving) integendeel behoort tot de allerellendigste legislatieve voortbrengselen, die nog bij eenige beschaafde natie gelden, is overbekend.» (*Onze Militaire Strafwetgeving*, door HENRI VAN DER HOEVEN, bladz. 1.)

Het Model XIV van het Reglement op den Inwendigen dienst der Infanterie.

P. P. C. GOLLETTTE

Een der meest ingrijpende veranderingen in den gewijzigden herdruk van het Reglement op den Inwendigen dienst der Infanterie, is wel die, waarbij het vroegere Model XV is vervangen door het tegenwoordige Model XIV, met name de menagerekening; beide modellen verschillen wel zooveel in vorm, en de nieuwe wijze van menage voeren wijkt dermate af van de vroegere, dat het ons niet onbelangrijk toeschijnt, dit nieuw model eens wat nader te bekijken, om ons ten slotte de vraag te stellen: »Is deze verandering eene werkelijke verbetering?»

Het navolgende kan bij ons niet anders dan elken twijfel omtrent de beantwoording dezer vraag wegnemen.

De werkzaamheden, vervat in de §§ 3, 4 en 5 van de bijlage van Model XIV (1), moeten den laatsten dag van elke rekening, d. i. den 5den, 10den, enz. intijds zijn afgelopen, ten einde te kunnen voldoen aan het voorgeschrevene bij art. 120 van het Reglement, waarbij is bepaald, dat door den menagemeester bijtijds opgave moet worden gedaan van het bedrag der deeling. Vraagt men ons af, of dit altijd mogelijk is, dan antwoorden wij daarop beslist »neen;» tenzij men op eenigerlei wijze de mogelijkheid daartoe in het leven roept, door af te wijken van de eene of andere reglementaire bepaling, m. a. w. door, zooals men het wel eens noemt, »er een mouw aan te passen.»

Het bewijs hiervan ligt voor de hand. Wanneer de afsluiting der rekening moet geschieden, dient in de eerste plaats toch het sterkteboekje, Model XV te zijn afgesloten. Toch kan het gemakkelijk gebeuren, dat na het afsluiten der sterkteboekjes en der menagerekening, zelfs nog na het uitbetalen der leveranciers, mutatiën plaats grijpen. Een paar voorbeelden tot toelichting. Een man is van verlof achtergebleven en keert den laatsten dag der loopende rekening 's middags of 's avonds bij de compagnie terug; die man behoort op dato in de menage te worden opgenomen, doch dit is niet meer mogelijk,

(1) Bij het aanhalen van Modellen, Artikelen, enz. wordt steeds bedoeld het Reglement van 1889.

alles is reeds afgesloten; er schiet niets anders over dan dien man één dag volle soldij te geven en hem den volgenden dag in de menage te voeren.

Dat aldus in strijd wordt gehandeld met de bestaande bepaling, vervat in de 3de alinea van art. 115, behoeft zeker geen betoog. Het kan ook voorkomen, dat gedurende den winter bij ijsgang, of wel wegens het heerschen van epidemische ziekten, tien of meer miliciens met klein verlof, behoorende tot eenzelfde menage, verhinderd zijn naar hun garnizoen terug te keeren. Bij de compagnieën is 't alzo niet bekend, als deze manschappen, bij het eindigen van vorenbedoelde toestanden, bijv. in den namiddag of avond van den vijfden dag eener rekening bij hun korps terugkeeren, zoodat dan ook noch aan art. 120, noch aan de 3de alinea van art. 140 gevolg kan worden gegeven. Gaarne erkennen we dat de gevallen, in het laatste voorbeeld aangehaald, wel geen regel zijn; men geve ons evenwel toe, dat zij toch zeer wel mogelijk zijn.

Het komt ons bovendien ook voor, dat in de 3de alinea van art. 140 te weinig rekening is gehouden met de uiteenlopende sterkten van de verschillende menages. Nemen wij bijv. aan, dat eene gedetacheerde compagnie van 35 of 40 man, of een kleiner detachement van 20 of 30 man, versterkt wordt met 8 à 9 man, dan behoeft hiervoor geen tweede inkoop plaats te hebben, doch wanneer na den inkoop bij eene menage van 1 bataljon van 300 à 400 man 10 man inkomen, dan behoort daarvoor wel een tweede inkoop plaats te hebben. Dat deze verhoudingen niet steekhoudend zijn, is duidelijk. We hadden dan ook gaarne voor het getal 10 bijv. gelezen $\frac{1}{25}$ van de sterkte, terwijl eenige bepalingen omtrent het bewaren van niet aan bederf onderhevige hoofdspijzen, bij onvoorziene sterke vermindering van het getal deelgenooten na den inkoop, ons wel gewenscht toeschijnen.

Wat de baten der menagerekening betreft, hierover veroorlove men ons de opmerking, dat het o. i. te billijken zoude zijn, als men de onder-officieren en soldaten buiten de menage ook hun aandeel liet betalen in de reiniging van het kwartier, evenals zulks geschiedt voor de verlichting.

Nog steeds is men blijven vasthouden aan het voorschrift om de menagerekening te doen nazien door den luitenant van de week; alhoewel hieraan geen overwegende bezwaren verbonden zijn, zoo zouden wij er toch de voorkeur aan geven, om elk der luitenants eener menage-voerende compagnie 10 of 15 achtereenvolgende dagen met de uitvoering van art. 126 te belasten; men krijgt daardoor het voordeel, dat de luitenants ieder 2 of 3 rekeningen in haar geheel nazien, en men voorkomt het ongerijmde, dat er in is gelegen, wanneer bijv. de luitenant B. zijne handteekening plaatst voor »Nagezien..... en in orde bevonden,» onder eene rekening, die gedeeltelijk door den luitenant A. en slechts ten deele door hem zelf is gecontroleerd. Deze zelfde opmerking geldt natuurlijk ook de onderteekening van het kwitantieboekje, bedoeld bij art. 127 van het Reglement; hierbij zij echter nog aangeteekend, dat de onderteekening, vastgesteld bij Model XVI, niet wel

te rijmen is met het bepaalde bij de 3de alinea van art. 127, waaruit volstrekt niet op te maken is, dat juist de luitenant der week bij de uitbetaling der leveranciers zal tegenwoordig zijn; we hadden dan ook, op grond hiervan, aan den voet der Modellen XIV en XVI liever gesteld gezien: »De officier, belast met het nazien der menagerekening,» en »de officier, belast met de uitbetaling der leveranciers.»

Ook bij het invullen der sterkteboekjes Model XV heeft men in zooverre de vroegere wijze van inschrijven gehandhaafd, dat nog steeds gemeld wordt, »waarom» een man in of uit de menage komt of gaat. Wat hiervan het nut mag zijn, is ons een raadsel, daar het vermelden dier redenen noch voor den menagemeester, noch voor de berekeningen of het administratief beheer van eenig belang is; om der eenvoudigheidswille had zulks vermeden kunnen worden.

Het staatje *e* aan den voet der linkerbladzijde van Model XIV lijkt ons, vergeleken met het sterkteboekje, eveneens niet eenvoudig toe, althans de eerstvermelde sterkte van het sterkteboekje (rubriek morgeneten) komt niet voor in het staatje *e*, terwijl de laatste sterkte op dit staatje (rubriek 1ste compagnie) niet voorkomt in het sterkteboekje; wil men dus eene rekening van 5 dagen nazien, dan behoeft men daartoe, behalve de sterkten dier 5 dagen, ook nog de sterkte van den volgenden dag; alhoewel nu juist geen bezwaar, zoo is het o. i. toch ook niet eenvoudig te noemen.

Wat het uitmaken der deeling betreft, moeten wij bepaald de voorkeur schenken aan de wijze, waarop zulks vroeger plaats greep. Toen toch kon de luitenant-kwartiermeester bij het nazien der staten Model N°. 25 van het Administratie-Reglement nagaan, of door de sergeanten-majoor de bijslag, voorkomende in de rubrieken »heden meer» en »morgen minder,» goed berekend was; althans in zooverre, dat hij kon zien, of al de compagnieën van het bataljon, die gezamenlijk menage voerden, den bijslag volgens eene zelfde deeling berekend hadden; was zulks bij alle gelijk, dan mocht daaruit met vrij groote zekerheid worden afgeleid, dat de berekening goed was. Thans is het voor den luitenant-kwartiermeester niet meer mogelijk, om zulks te doen, omdat de deeling niet in eene betaalbare som per dag, maar in breuken is uitgedrukt en eerst na de vermenigvuldiging met het aantal dagen tot een betaalbaar bedrag wordt afgerond; hierdoor verkrijgt men bijv., dat de deeling voor één dag = f 0,07 en voor twee dagen = f 0,14^s (zie bladz. 3 der bijlage van Model XIV).

Het is duidelijk, dat het bedrag van hetgeen na aftrek der kosten voor de menage als zakgeld is verbleven, in den regel niet meer juist deelbaar is door het getal, dat men verkrijgt, als men de deelgenooten op de verschillende dagen herleidt tot manschappen, die één dag in de menage zijn geweest, terwijl men toch gaarne zal erkennen, dat het voor den luitenant-kwartiermeester schier ondoenlijk is, om elke vijf dagen ten behoeve der controle inzage te nemen van het menageboek.

Het is eene bepaalde leemte in de inrichting der sterkteboekjes, dat zij niet gedooft om eene mutatie met het woord »sedert» in te schrijven. Alhoewel niet gewenscht, zoo kan het toch wel eens voorkomen, dat abusievelijk een man te veel of te weinig, of te vroeg of te laat, in of uit de menage wordt gevoerd, vooral in tijden, wanneer veel veranderingen plaats grijpen; zulks kan zelfs gebeuren, zonder dat daarvan nog nalatigheid of onachtzaamheid de oorzaak zijn; hoe dit dan langs wettigen weg hersteld kan worden, is ons niet recht duidelijk. Immers, bij het inschrijven eener dergelijke mutatie met het woord »sedert» er voor, zoude de sterkte van den vorigen dag behooren te worden gewijzigd; doet men dit, dan stemt ook de inkoop van dien vorigen dag, die dan reeds heeft plaats gehad, niet overeen met de sterkte, waarnaar is ingekocht, en doet men het niet, dan kan ook het eindtotaal van het sterkteboekje (rubriek »sterkte heden») nimmer overeenstemmen met het »Totaal der dagen als boven» (zie Model XV).

Ook op grond van het vorenstaande, heeft het invullen der bekende mutatiën voor het volgend etmaal zijne eigenaardige bezwaren.

Gesteld, een man moet van verlof terugkeeren. Hij wordt dus vóór zijne terugkomst in het garnizoen in de menage gebracht voor het volgende etmaal. De verlofganger keert echter niet terug en blijft, hetzij wettig of onwettig, achter, dan is dus voor hem te veel ingekocht en kan hij eerst op den volgenden dag uit de menage gevoerd worden, zoodat dus den sergeant-majoor der betrokken compagnie voor dien man één dag verteer in de menage te veel in rekening wordt gebracht. Langs welken wettigen weg dit in het reine behoort te worden gebracht, komt ons mede niet duidelijk voor.

Het nut, dat er in gelegen is, om afzonderlijke sterkten te nemen voor morgen- en middagspijs, weegt o. i. niet op tegen het meer ingewikkeld administratief beheer, dat van dit stelsel het onvermijdelijk gevolg is. Het inkoopen voor de ware sterkte op het uur, dat de spijzen genuttigd worden, is, in verband met de 3de alinea van art. 115, toch nooit te verkrijgen; ten bewijze daarvan verwijzen we slechts naar het Model XIV van het Reglement.

Het staatje *e* aan den voet der linkerbladzijde geeft aan, tegen welke sterkten de spijzen zijn ingekocht; vergelijkt men deze getallen met die op het staatje *i*, aangevende het getal deelgenooten op de verschillende dagen, dan komt men tot de wetenschap, dat schier geen enkele inkoop heeft overeengestemd met de ware sterkte.

Hoe zal nu, vorenbeschreven omstandigheden in aanmerking nemende, het antwoord luiden op de vraag, die we ons in den aanhef van dit opstel hebben gesteld: »Is deze verandering eene werkelijke verbetering?»

Wij gelooven van niet; de inrichting der sterkteboekjes brengt hare eigenaardige bezwaren mede, zooals die hiervoren zijn uiteengezet en die zich vooral

zullen voordoen in de zomermaanden, wanneer talrijke veranderingen plaats grijpen, terwijl van nog enkele andere zaken het nut en de wenschelijkheid tot wijziging is betoogd.

Mocht dit weinige er iets toe kunnen bijdragen om bij eventueele herziening of herdruk van het Reglement op den Inwendigen dienst, de noodige veranderingen tot stand te brengen, dan zal ook ons de overtuiging geschonken worden, dat wij hiermede geen nutteloozen arbeid hebben verricht.

W. J. H. FEBER,

1ste Luit. 6de Regt. Inf.

Breda, 25 December 1889.

ERRATUM.

In het opstel »Hulpmiddel bij de beoefening van het schatten van afstanden» in N°. 3 van dezen jaargang, op bladz. 200, regel 1 v. o.:

staat: $MN = 8 \times 50 = 400$ pas; lees: $MN = 8 \times 50 \text{ M.} = 400 \text{ M.}$

BOEKAANKONDIGINGEN.

*Het leger als deel der Staatsgemeenschap. Een studie en een
critiek, naar aanleiding van het Verslag der Staatscommissie,
ingesteld bij Kon. Besl. van 10 Juni 1888, N°. 26, door
VOX CLAMANTIS. 's-Gravenhage, W. A. MOREL. 1890.
Prijs f 1,00.*

Het ligt niet in onze bedoeling, in de volgende bladzijden een breed geargumenteerde en tot in bijzonderheden afdalende beoordeeling te geven van de in bovengenoemd geschrift ontwikkelde denkbeelden en voorstellen. Een zoodanige critiek zou allicht weinig minder omvang verkrijgen dan de brochure zelve en derhalve in de rubriek: »Boekaankondigingen» van *De Militaire Spectator* niet wel passen. We wenschen ons dus te bepalen tot een korte schets van den inhoud en enkele losse kantteekeningen.

Na in de inleiding op de veelzijdigheid van het vraagstuk der legervorming te hebben gewezen, geeft de Schrijver in het eerste Hoofdstuk eene ontleding der militaire, economische, sociale en nationale eischen, waarmede bij de regeling der levende strijdkrachten rekening gehouden moet worden. Op grond dier analyse komt hij dan tot de volgende slotsom:

- 1°. dat van een nationaal standpunt de mogelijkheid moet verlangd worden, om in tijden van gevaar te kunnen beschikken over alle in den boezem der natie voorhandene krachten;
- 2°. dat van een sociaal standpunt moet worden gevorderd een zoo gelijkmatig mogelijke verdeeling van den op de leden der Staatsgemeenschap te leggen druk;
- 3°. dat van een economisch standpunt een grens moet worden gesteld aan de te brengen militaire offers (ten minste in tijd van vrede), opdat er evenwicht bestaan zal tusschen die offers en het daarmede beoogde doel; en
- 4°. dat van het standpunt van den militair — als uitvoerder van den nationalen wil — aan al deze eischen slechts mag worden toegegeven, *voor zoover daarbij de deugdelijkheid van het stelsel gewaarborgd blijve.*

Mocht iemand soms meenen, dat de onder punt 4 genoemde eisch niet scherp geformuleerd is en dat omtrent het meer of minder deugdelijke van een stelsel veel verschil van gevoelen kan bestaan, omtrent de bedoelingen van den Schrijver laten zoowel de voorafgegane als de later volgende bladzijden der brochure geen twijfel over. Vox CLAMANTIS heeft de diepgevestigde overtuiging, dat in de voorstellen der

Staatscommissie de militaire waarde der strijdkrachten op bedenkelijke wijze aan andere eischen is ten offer gebracht, en tegen een zoodanige oplossing van het vraagstuk heeft hij den strijd aangeboden. Bij hem primeeren de militaire eischen, en eerst als door inwilliging dier eischen aan het productievermogen der natie zoo ernstig nadeel werd toegebracht, dat de derving van nationaal inkomen niet meer in verhouding stond tot het doel, waarmede het leger onderhouden wordt, zou de uiterste economische grens overschreden zijn. Hoewel erkennende, dat die grens niet met mathematische juistheid is te bepalen, meent hij er echter op te moeten wijzen, dat er bij velen een voortdurend streven bestaat, haar zoo eng mogelijk te trekken en dit te meer, omdat men, door een langdurigen vrede in slaap gewiegd, zich den omvang van het, bij een met ongelukkigen uitslag gevoerden oorlog, te brengen offer niet helder voorstelt en dit liefst zoo klein mogelijk in rekening brengt. Wordt men reeds hierdoor er op voorbereid, dat VOX CLAMANTIS straks in zijn voorstellen omtrent de hervorming onzer levende strijdkrachten zich niet zal scharen aan de zijde van hen, die meenen dat die hervorming in geen geval tot een noemenswaardige verhooging van den militairen druk aanleiding mag geven, in die opvatting wordt men niet weinig versterkt als men leest, hoe hij over de nationale eischen denkt. Met kracht komt hij op tegen hen, die onder de leus »de krijgsmacht moet nationaal zijn,» de verkeerde neigingen der natie trachten te vleien of te bestendigen en, hetzij door een uiterst korten oefeningstijd, hetzij door het behoud der dienstvervanging, of ook wel door zeer vrijgeveige vrijstellingen van den dienst of van sommige aan den dienst verbonden verplichtingen, een compromis trachten te sluiten tusschen de militaire lasten en de nationale fouten.

In het tweede gedeelte zijner studie beantwoordt de Schrijver de vraag, hoe men behoort te werk te gaan, als men geroepen is, een stelsel van legervorming te ontwerpen?

Aangezien het leger op vredesvoet als het ware de basis vormt, waarop het geheele gebouw wordt opgetrokken, moet men z. i. beginnen met de maximumvredessterkte te bepalen, welke uit een economisch oogpunt kan worden toegelaten, daarbij als maatstaf van beoordeeling nemende, wat door andere natiën in deze richting wordt gedaan en de offers, die het Nederlandsche volk zich in vroegere vredesperiodes getroost heeft. De vredessterkte lager te stellen, dan 1% der totale bevolking of ruim 45.000 man, zou in zijn oog van een bedenkelijke zorgeloosheid blijk geven. Dit cijfer is dan ook de grondslag voor zijn verdere beschouwingen en berekeningen, die in de eerste plaats ten doel hebben, de verhouding aan te geven, welke er tusschen de vredessterkte en de aanvankelijke oorlogssterkte behoort te bestaan. Wederom door vergelijking met het buitenland, komt hij daarbij tot de slotsom, dat een vredessterkte van 45.000 man een leger in 1ste linie kan leveren van circa 90.000 man en dat een hoogere opvoering van laatstgenoemd cijfer de deugdelijkheid ernstig in gevaar zou brengen.

Het spreekt wel vanzelf, dat voor de vorming van het leger 1ste linie, de jongste jaarklassen der volledig geoefenden worden bestemd. Schrijver geeft aan deze dienstplichtigen den naam van 1ste categorie. Uit haar moeten z. i. zoolwel het veldleger als de bezettingstroepen bij mobilisatie worden aangevuld. Daarentegen is hij van oordeel, dat men voor de aanvulling der bewakingstroepen in de verdedigingsliniën en aan de kust, althans ten deele, kan volstaan

met manschappen der 2de categorie, d. w. z. manschappen van oudere lichten en of met verkorten oefeningstijd. De depots kunnen, met uitzondering van het kader, geheel uit deze categorie voortkomen. Na vervolgens de eischen te hebben besproken, die aan de organisatie moeten worden gesteld en daarbij zeer terecht op het bedenkelijke te hebben gewezen, om bij ons de divisie zwakker te maken dan in naburige staten, ontwikkelt de Schrijver het denkbeeld, om door de oprichting van eenige grensbataljons, die niet in de organisatie van veld- of bezettingsleger zijn begrepen en steeds op oorlogssterkte zouden worden gehouden, te voorzien in de behoefte aan infanterie-afdeelingen tot dekking der mobilisatie en concentratie van de overige deelen der krijgsmacht. Bestemt men hiervoor detachementen van het veldleger, dan loopt men z. i. gevaar, dat dit leger reeds vóór de eerste ontmoeting met den vijand uit zijn verband zou gerukt zijn, terwijl hij het tevens onoordeelkundig zou achten, voor dit doel troepen van minder gehalte, zooals bijv. landweerafdeelingen, te bestemmen. Hoewel wij nu dit laatste op de reeds in dit Tijdschrift (jaargang 1889, bladz. 532) aangevoerde gronden niet zoo gereedelijk kunnen toestemmen, zoo sluit dit toch niet uit, dat ook wij aan het bezit van een zevental grensbataljons, zooals VOX CLAMANTIS zich die denkt, voor de dekking der mobilisatie en concentratie groote waarde zouden toekennen. Men vergete echter niet, dat door de oprichting indirect de andere deelen van het leger schade zouden lijden, zoodat het nog altijd de vraag blijft, of de winst wel zou opwegen tegen het verlies.

Met de door den Schrijver uitgesproken meening, dat men bij de recruiteering van officieren en gegradueerden uit de dienstplichtigen bij het leger 1ste linie uiterst omzichtig moet zijn, omdat anders de goede aanvoering niet meer verzekerd zou zijn, vereenigen we ons ten volle. Of de door hem gestelde verhoudingslimiet ($\frac{1}{3}$) tusschen het dienstplichtige en het vrijwillig dienende kader echter, althans wat de gegradueerden betreft, nog niet voor eenige wijziging vatbaar zou zijn, zou de ervaring moeten leeren. Voor een volkomen juiste beoordeeling toch van het gehalte van het toekomstige dienstplichtige kader ontbreekt ons op dit oogenblik nog een alleszins betrouwbare grondslag.

Is eenmaal in overeenstemming met de aangenomen formatie vastgesteld het aantal beroepsofficieren, vrijwillig dienende gegradueerden, soldaten, beambten en militaire geëmployeerden, dan is, zooals de Schrijver in een voorbeeld aantoont, de berekening van het jaarlijksche recrutencontingent een betrekkelijk eenvoudige zaak, ook al voert men daarbij, wat uit den aard der zaak onvermijdelijk is, den factor: oefeningstijd in. Wat er dan van de 20-jarigen nog overblijft, wil hij vrijstellen en wel voor een deel op grond van het bij een te houden loting getrokken nummer. Het lot dient eveneens te beslissen ten aanzien van hen, die slechts een verkorte oefening zullen ontvangen.

Eindelijk wenscht hij de oudere jaarklassen der dienstplichtigen, nadat zij uit de bewakingstroepen en de depots zullen zijn getreden (de 3de categorie), reeds in vreedestijd tot een landweer te organiseeren, terwijl hij daarentegen een zoodanige organisatie onnoodig acht voor zijn 4de categorie, bestaande uit alle weerbare mannen, die niet reeds in andere deelen der krijgsmacht een plaats hebben gevonden.

Het derde en vierde Hoofdstuk bevatten een critiek van het Verslag der Militaire Staatscommissie. Dat die critiek niet in alle deelen gunstig zou zijn, liet zich na het voorafgaande verwachten. Het komt ons echter voor, dat VOX CLAMANTIS

uit de bewoordingen van het Verslag wel eens iets anders heeft gelezen, dan de Staatscommissie er vermoedelijk mede bedoeld heeft, en dat zijn afkeuring hier en daar als tamelijk gezocht moet worden gekenmerkt. Na de lezing van bladz. 47—57 voelden we ons onwillekeurig min of meer teleurgesteld. Veel van wat daar gezegd wordt, toch, raakt meer den vorm dan het wezen der zaak, en had o. i. gerust achterwege kunnen blijven.

Men meene echter niet, dat we de geheele critiek van V. C. zouden verwerpen. Het tegendeel is waar. Als hij opkomt tegen de te geringe vredessterkte, die het leger volgens de voorstellen der Staatscommissie zou bezitten, tegen de ontworpen regeling der vrijstellingen, inzonderheid met betrekking tot de eenige zoons, tegen de wijze, waarop het vraagstuk der krijgsbelasting wordt ter zijde geschoven, tegen het scheppen van een groot aantal nieuwe formaties bij den overgang op oorlogsvoet, dan stemmen wij gaarne met hem in. Met hem twijfelen ook wij, of in het stelsel der Staatscommissie wel behoorlijk in de aanvulling van het dienstplichtige kader zal kunnen worden voorzien, en, evenmin als hij, achten wij een deugdelijke oefening van den troep voldoende gewaarborgd. Vooral dit laatste punt is door V. C. met zeer veel zorg uitgewerkt, en al zullen niet velen het met hem eens zijn, dat de door de Staatscommissie voorgestelde krijgsmacht zal zijn: „een voos organisme, gedoemd om bij de eerste hevige stormvlaag als kaf uiteen te stuiven,” toch zal niemand in het leger ontkennen, dat in het Verslag dier Commissie aan het vraagstuk der oefening en opleiding van den troep niet die aandacht is geschonken, welke het groote gewicht der zaak zoo dringend eischt.

Ten einde het verwijt te ontgaan, dat hij alleen zou afbreken en niet opbouwen, geeft de Schrijver in het laatste gedeelte zijner studie een overzicht der door hem gewenschte grondslagen voor de wettelijke regeling van den dienstplicht, benevens een ontwerp-organisatie voor de landmacht. In hoofdzaak komen die grondslagen op het volgende neer: algemeene weerplicht voor de mannelijke ingezetenen tusschen 20 en 60 jaar (1); een gemiddelde jaarlijksche vredessterkte voor de uit vrijwilligers en dienstplichtigen samen te stellen landmacht van 1% der bevolking; vaststelling van de organisatie der landmacht bij de wet; verdeling van het Rijk in 8 recruteeringsrayons: 1 voor elk der verdedigingsstellingen en 1 voor elke divisie van het veldleger; onderverdeling dezer rayons in 24 districten: 12 voor de stellingen en 12 voor het veldleger; veel beperktere vrijstellingen en ontheffingen dan door de Staatscommissie zijn voorgesteld; behoud der loting; een eerste-oefeningstijd voor de volledig te oefenen manschappen van 1½ à 2¼ jaar, gevolgd door 1 tot 3 herhalingsoefeningen, elk van 14 tot 30 dagen; een eenige oefeningstijd voor de verkort te oefenen dienstplichtigen van ¼ jaar; een totale diensttijd voor de volledig geoefenden, behoudens enkele uitzonderingen, van 6 jaar in de 1ste, 2 jaar in de 2de en 4 jaar in de 3de categorie, en voor de manschappen met verkorte oefening van 6 jaar in de 2de en 6 jaar in de 3de categorie; inlijving der dienstplichtigen voor de bereden troepen en de grensbataljons in het begin van October en voor de overigen in het begin van April; invoering eener weerbelasting.

Wellicht had de arbeid van V. C. een uitvoeriger en vooral een meer critische bespreking verdiend, dan in de voorgaande bladzijden wordt aangetroffen. Wij

(1) Op bladz. 100 staat: tusschen 25 en 60 jaar. Dit is echter klaarblijkelijk een drukfout.

meenen er echter genoeg van te hebben gezegd, om den indruk te vestigen, dat de daarin neergelegde voorstellen, vrucht als zij zijn van ernstige studie en veel overdenking, ten zeerste op een nauwgezette overweging aanspraak kunnen maken. We houden ons overtuigd, dat er in het leger slechts weinigen zullen worden aangetroffen, die, als de keuze aan hen stond, aan de krijgsmacht van V. C. niet de voorkeur zouden schenken boven die der Staatscommissie. Doch nog geringer zou vermoedelijk het aantal zijn dergenen, die aan het ontwerp van den eerste een gunstig onthaal in ons Parlement zouden durven voorspellen, al ware het alleen maar, omdat een aanzienlijke verhooging van het oorlogsbudget van de aanneming het onvermijdelijke gevolg zou zijn. Predik zoo vaak en zoo luid ge kunt, dat in krijgszaken zoo licht de zuinigheid de wijsheid bedriegt en dat het oorlogsbudget een zeer onvolmaakte maatstaf is voor de beoordeeling van den militairen druk, de groote meerderheid blijft doof aan dat oor. En al erkennen we nu gaarne, dat dit voor V. C. geen reden kon of mocht zijn, om niet te vragen, wat naar zijne innige overtuiging voor een krachtige verdediging onzer onafhankelijkheid wordt gevorderd, aan den anderen kant kunnen we ons toch ook begrijpen, dat de Militaire Staatscommissie zich op een meer opportunistisch standpunt heeft geplaatst en, inziende dat het meest gewenschte in Nederland alsnog onbereikbaar is, hare eischen wat minder hoog heeft opgevoerd. Wie weet, hoeveel individueele opvattingen in dat lichaam wel zijn prijsgegeven, om een ontwerp te bekomen, dat de overgrootste meerderheid voor zich had? Lag daarin niet een der krachtigste waarborgen, dat de stem der Commissie niet zou worden »die van den Roepende in de woestijn?» En was het zoo geheel verkeerd gezien, dat dit met zorg moest worden vermeden? Waarlijk, een weinig meer waardeering van den arbeid der Staatscommissie zou in het geschrift van V. C. niet misplaatst zijn geweest.

PL.

Februari, 1890.

De opleiding en hogere vorming in Nederland van den officier der landmacht hier te lande en voor Indië, door W. COOL, Kapitein der Genie. 's-Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF. 1890. Prijs f 0,90.

Van de vele, zeer uiteenlopende adviezen, die aangaande het aanhangige wetsontwerp tot regeling van het militair onderwijs zijn uitgebracht, mag de inhoud der bovenvermelde brochure een der degelijkste en zaakrijkste worden genoemd. De Schrijver heeft blijkbaar door eigen ervaring en studie de behoeften en eischen van het militair onderwijs leeren kennen en beoordeelen. Zijn critiek van vroegere en bestaande toestanden getuigt van een onbevangen blik; wat zijne voorstellen voor de toekomst aangaat, zij verdienen nauwgezet te worden overwogen, al moeten wij erkennen, er veel in te hebben aangetroffen, wat wij niet zouden kunnen onderschrijven.

In een inleidend woord doet de Schrijver ons in 't algemeen zijn standpunt ten opzichte van de opleiding en hogere vorming van den officier kennen. *Regeling bij de wet en aansluiting bij de nationale instellingen van onderwijs* zijn de grondslagen, waarop het gebouw eener zooveel mogelijk *eenvormige academische opleiding* moet worden opgetrokken. Daarnaast *de hogere vorming* van den officier zoodanig

geregeld, dat de natie met volkomen vertrouwen haar lot in de handen kan leggen van hen, die tot bevelvoering geroepen worden.

In het eerste gedeelte der brochure geeft de Schrijver een overzicht van de tegenwoordige regeling der officiersopleiding. Met groote juistheid teekent hij de gebreken, die hieraan kleven. »Algeheele wijziging van dezen meer dan gebrekkigen toestand is dus meer dan urgent.»

In het tweede gedeelte geeft de Schr. een overzicht en critiek van het thans ingediende wetsontwerp. Hij stelt de verschillende belangrijke verbeteringen in het licht, die daardoor zullen worden verkregen. Hij is echter »dankbaar, maar niet voldaan» en doet daarom ook de schaduwzijden van het ontwerp uitkomen.

Ons bestek gedooft niet, den Schrijver hier op den voet te volgen; wij bepalen ons dus tot enkele hoofdpunten.

De aansluiting van het academisch aan het middelbaar onderwijs laat, naar Schrijvers meening, veel te wenschen over. »De cadettenschool steekt al dadelijk een leelijke spaak in het wiel.» De Schrijver toont aan, hoe de toestand van het middelbaar onderwijs sedert 1872 is veranderd en acht het niet bewezen, dat de toevoer naar de Academie ook zonder een cadettenschool niet voldoende verzekerd zou zijn. Wordt dus de onmisbaarheid dezer instelling niet erkend, aan den anderen kant acht de Heer COOL haar schadelijk: zij onderbreekt den geregelden gang van het middelbaar onderwijs en ontroofd aan de H. Burgerschool ontijdig de beste elementen. En wat verkrijgt men zodoende met de cadettenschool? »Weer een inrichting met een te groot aantal jongelieden (c. 100), van veel te jeugdigen leeftijd — als bij de tegenwoordige Academie — met toch mogelijke groote verschillen in jaren (van 15 tot en met 24), onder dezelfde voorschriften en bepalingen te zamen gekazerneerd.» Aan de cadettenschool zullen zich alle gebreken ontwikkelen, die onafscheidelijk aan een groote militaire kostschool verbonden zijn.

Wij erkennen, dat deze bedenkingen niet zonder grond zijn. Toch zouden wij ten sterkste ontraden, de cadettenschool uit de voorgestelde regeling te doen vervallen. Na de ervaring met de wet van 1869 en de droevige gevolgen, welke de vervanging daarvan voor het militair onderwijs heeft gehad, mag men er zich onder geen voorwaarde aan blootstellen, de aansluiting aan het middelbaar onderwijs nogmaals op gebrek aan toevoer te zien stranden. Wij vermoeden, evenals de Heer COOL, dat die toevoer ook zonder cadettenschool voldoende gewaarborgd zal zijn — bepaalde zekerheid echter kan niemand daaromtrent geven. De toekomst van ons onderwijs vordert, dat hier niets meer worde gewaagd. Wij zouden evenwel aan die cadettenschool hetzelfde karakter willen verleend zien, als in het wetsontwerp WEITZEL daaraan was toegekend: geen stationnaire bevolking, maar het aantal open te stellen plaatsen jaarlijks te regelen naar de behoefte, in verband met het aantal adspiranten voor de K. M. Academie, dat van de H. B. scholen blijkt te kunnen worden verwacht. Zodoende zouden de bezwaren, verbonden aan een internaat van een groot aantal jongens, onder militaire tucht, tevens grootendeels of geheel vervallen.

De Heer COOL toont verder terecht aan, dat de volkomen aansluiting aan het middelbaar onderwijs door de voorgestelde wet niet verkregen wordt; de wet laat onzekerheid bestaan omtrent het te eischen wetenschappelijk peil, zoowel voor de K. M. Academie als voor de cadettenschool, onzekerheid dus omtrent de werkelijke aansluiting; benadeeling in ieder geval van het onderwijs op de

H. B. scholen. Wij vereenigen ons geheel met den wensch des Schrijvers, dat ook ten deze teruggekeerd worde naar het zooveel juistere denkbeeld van het ontwerp WEITZEL: »Toelating tot de K. M. Academie zonder nader examen voor allen, die aan het eindexamen der H. B. S. hebben voldaan of in het bezit zijn der diploma's als vroeger vermeld. De tegenwoordige regeling dus voor den artillerie-cursus en de militaire school te Haarlem." De wenschelijkheid dezer regeling werd in den loopenden jaargang van dit tijdschrift (afl. N°. 2, bladz. 92—93) ook reeds op andere, practische gronden betoogd.

Wat de inrichting der K. M. Academie betreft, ziet de Schrijver een gewichtig bezwaar in het nog altijd veel te groot aantal cadetten van zeer uiteenloopenden leeftijd, dat ook aan de nieuwe K. M. A. gelijktijdig aanwezig zal zijn. Voor de handhaving van orde en tucht, voor de leiding en het toezicht acht de Schrijver dit bedenkelijk; de toestand wordt z. i. niet noemenswaard beter dan hij thans is; voorziening hierin acht de Schrijver noodzakelijk.

Wij zijn hiermede genaderd tot een, naar ons bescheiden oordeel, zeer zwak punt in het betoog des Schrijvers. Hij zegt: »Er is o. i. geen ander middel om »hierin op *behoorlijke* wijze — zonder dus den opleidingstijd te verminderen of »tot een decentralisatie over te gaan, die èn nadeelig is voor het onderwijs èn »voor den band tusschen de wapens onderling — te voorzien, dan door aan de »K. M. Academie (te Breda) slechts 2 van de 3 opleidingsjaren te doen plaats »hebben. Het aantal cadetten wordt alsdan tot circa 200, het verschil in leeftijd »van 17 tot uiterlijk 24 jaar teruggebracht. Men kan zonder ingrijpende ver- »anderingen dit doel verwezenlijken door het laatste studiejaar — na afloop van »den tweeden (den laatsten) practischen cursus — over te brengen, liefst naar »een paar Academiesteden. Vroeger — zie De Militaire Spectator 1885 — wezen »wij reeds op de wenschelijkheid van het kiezen van Delft voor de artillerie en »genie, behalve met het oog op de technische werkplaatsen, voornamelijk tot »verkrijging van aansluiting aan de polytechnische school, op Leiden als zetel- »plaats eener universiteit voor de infanterie en cavalerie, op beide steden wederom »met het oog op de Indische cadetten, ten einde zooveel mogelijk partij te trekken »van de aldaar aanwezige instellingen en leerkrachten voor Indisch onderwijs. »Bizondere kosten behoeften met deze overbrenging niet gepaard te gaan. Kazer- »neering komt ons voor het laatste studiejaar niet alleen niet noodzakelijk, maar »zelfs minder gewenscht voor. Trapsgewijze wordt aldus de overgang tot de »vrije studie in het vrije leven verkregen. Gelegenheid tot bijwoning van sommige »colleges in »niet verplichte vakken" zou zeker den lust tot studie verhoogen, »zucht naar hoogere kennis kweeken, naarmate van persoonlijke geneigdheid en »talenten opwekken tot dieper doordringen op verschillend gebied! Omgekeerd »eindelijk ware op die wijze de eerste steen te leggen voor een meer militaire »ontwikkeling onzer studeerende jongelingschap."

Het spijt ons te moeten verklaren, dat het ons onbegrijpelijk is, hoe de Heer COOL, wiens brochure zoo herhaaldelijk blijk geeft van zijn helder oordeel en zijn juist inzicht in de behoeften en belangen van het onderwijs, tot de bovenvermelde voorstellen is kunnen geraken. Wij zouden de verwezenlijking daarvan allernoodlottigst achten voor het onderwijs, vooral voor dat der artillerie en genie.

De vakopleiding aan de K. M. Academie omvat een uitgebreid wetenschappelijk gebied, dat in korten — te korten — tijd moet worden doorloopen. Zij vordert dus van den leeraar en den leerling gelijkelijk onafgebroken inspanning. Alles, wat den geregelden gang van het onderwijs verbreekt, werkt nadeelig; elke

storende invloed moet angstvallig vermeden worden. Uit dit oogpunt reeds is het voorstel van den Heer Cool onaannemelijk.

Doch er is meer. De vakopleiding aan de K. M. Academie omvat een groot aantal leervakken, die wel door verschillende personen en in verschillende studie-jaren gedoceerd worden, maar waartusschen niettemin een innig verband, een onverbreekbare samenhang bestaat, die — onmisbaar tot goed begrip van elk vak op zich zelf — met de uiterste zorg moeten worden in stand gehouden. Onafgebroken moet worden gewaakt voor eenheid van richting bij de verschillende leeraren, opdat de leerling — nog te onervaren om zich uit onderscheidene uiteenlopende opvattingen een eigen meening te kunnen vormen en den tijd zoowel als den grondslag van vakkennis missende voor breed opgezette vergelijkende studiën — niet in verwarring worde gebracht. Voortdurend overleg, wrijving van gedachten, samenwerking tusschen de verschillende hoofden van onderwijs en leeraren, eenhoofdige algemeene leiding door den directeur der studiën, nauwgezette aanleuning van het practisch aan het theoretisch onderwijs, dat zijn de factoren, die men niet kan ontberen, zonder de vruchten van het onderwijs in de waagschaal te stellen. Welnu, zal men dan straffeloos die vakopleiding mogen verbreken, op het oogenblik, dat zij voor $\frac{2}{3}$ voltooid en — men mag dus zeggen — tot haar moeilijkste stadium genaderd is, en haar overbrengen naar eene andere inrichting van onderwijs, met andere leeraren, onder andere leiding, met andere hulpmiddelen en onder andere omstandigheden? Wat zal er terecht komen van de aansluiting — niet van programma's, maar van richting en begrippen, — tusschen die tweeërlei vakscholen? Wat zal er overblijven van de eenheid in het onderwijs?

Wij achten het niet mogelijk, op deze vragen een geruststellend antwoord te geven. Niet minder gevaarlijk achten wij echter de verandering in stelsel, die de Schrijver met de voorgestelde splitsing gepaard wil doen gaan. Terwijl aan de K. M. Academie te Breda het beginsel van »vrije studie» niet wordt gehuldigd en, om bekende en grondige redenen, ook in het stelsel der thans voorgestelde regeling, niet kan gehuldigd worden, wil de Heer Cool in het laatste studiejaar, vóórdat dus het einddoel der aanvankelijke opleiding is bereikt, trapsgewijze tot »vrije studie» overgaan; het gedwongen internaat, aan de K. M. A. te Breda toegepast, zou worden terzijde gesteld, zonder dat eenigerlei ingrijpende verandering in de militaire of maatschappelijke positie van den leerling daartoe een tastbare aanleiding zou vormen; en terwijl ook bij de driejarige vakstudie de beschikbare tijd voor het wapen der artillerie nog slechts even voldoende zal zijn, en voor de genie — gelijk de Schrijver zelf erkent — »met elk uur meer dan gewoekerd zal moeten worden,» maakt de Schrijver zich nog illusien van facultatieve studiën in niet verplichte vakken.

Wij gelooven, dat hier slechts teleurstelling zou te wachten zijn. De boven-geschetste verandering van stelsel en leefwijze zal bij de leerlingen een terugslag teweegbrengen, die — ja, voor de ijverigsten, meest begaafden en karaktervollen onder hen misschien zonder gevaar — voor de groote meerderheid der middelmatigen en zwakken uiterst bedenkelijk moet worden geacht en een glibberig pad opent, waarop zeer velen, aan zooveel vrijheid en zelfstandigheid niet gewoon, zullen struikelen. Vrije studie, ook wij zouden die in beginsel een weldaad achten voor ons toekomstig officierskorps, indien zij in de toepassing mogelijk ware; in het stelsel der nieuwe wet is echter o. i. voor vrije studie geen plaats.

Men leide uit het bovenstaande niet af, dat wij het door den Heer Cool tegen

de toekomstige Academie aangevoerde bezwaar, het bijeenbrengen van een te groot aantal leerlingen, volstrekt niet deelen. Ook wij, ofschoon de verbetering, in vergelijking met den tegenwoordigen toestand, *niet gering* achtende, zouden het zeer toejuichen, indien het middel kon worden gevonden, om dat aantal nog meer te verminderen. Wij zouden daartoe echter liever den weg willen inslaan, waarop in dit Tijdschrift (zie afl. N°. 2 van dezen jaargang, bladz. 94) reeds om andere redenen werd gedoeld, nl. den academischen cursus der infanterie en cavalerie niet noodeloos langer rekken dan voor het theoretisch onderwijs gevorderd wordt, en dien dus tot twee jaren terugbrengen. Men zou die leerlingen vervolgens 3 à 6 maanden als sergeant bij de korpsen kunnen laten dienst doen en, na bevredigende uitkomst dezer detachering, tot officier bevorderen. Zoodoende zou o. i. geen enkel opvoedkundig of wetenschappelijk belang worden geschaad en het aantal cadetten aan de K. M. Academie tot hoogstens 220 worden teruggebracht.

Een ander punt, waaraan de Heer COOL groote waarde hecht, is het geven van eene meer speciale opleiding aan de toekomstige officieren voor den Indischen dienst, geheel in overeenstemming met de eischen van hun werkkring in gindsche gewesten. Tot zekere hoogte staan wij ook hier weder geheel aan Schrijvers zijde; trouwens, aan de tegenwoordige K. M. Academie wordt te dien opzichte reeds gedaan, wat mogelijk is; de Heer COOL bracht daartoe indertijd zelf als hoofd van onderwijs een belangrijk deel bij; anderen hebben na hem daaraan verdere uitbreiding gegeven. Maar de volledige doorvoering, zooals de Heer COOL zich die denkt, lijkt ons evenmin wenschelijk als practisch uitvoerbaar; zij zou ten slotte bijna hierop neerkomen, dat men twee afzonderlijke academies, één voor h. t. l., één voor Indië, onder eenzelfde dak gevestigd had. Belangrijke uitbreiding van personeel, hulpmiddelen, en dus ook van kosten, zou daaruit voortvloeien. De onderlinge aanraking en wederzijdsche waardeering van de toekomstige officieren der beide legers zou er zeker niet door bevorderd worden. Maar ernstiger dan dit alles zouden wij het gevaar achten, dat de Indische opleiding weldra aan eenzijdigheid zou mank gaan. De studie der krijgswetenschap moet, evenals elke andere, die op degelijkheid wil aanspraak maken, in hare grondslagen een universeel karakter dragen en niet uitsluitend berekend zijn op bijzondere toestanden of speciale gevallen. Waar die algemeene grondslagen goed zijn gelegd en deugdelijk bevestigd, daar zal het hem, die in de practijk komt, geen moeite baren zijn kennis op bijzondere gevallen en toestanden toe te passen; waar omgekeerd die kennis binnen een beperkt gezichtsveld is opgebouwd, zal nimmer die ruimte van blik worden gewonnen, die tot hooge ontwikkeling voert.

Bovendien zijn er practische bezwaren. De Heer COOL spreekt o. a. over tactische oefeningen op de kaart en acht het niet doelmatig, dat daarbij ook voor de Indische cadetten afbeeldingen van Europeesche terreinen worden gebezigd. Zou de Schrijver dan meenen, dat cadetten — zooals er velen zijn, die nimmer in Indië waren en zich geen denkbeeld kunnen maken van de Indische natuur, van Indische terreinvormen en -bedekkingen, — dat deze zich naar een Indische terreinkaart een behoorlijke voorstelling van het gevechtsweld daar ginds zouden kunnen maken? Wij gelooven het niet en zouden eer vreezen voor verwarring van denkbeelden, daar de leerling zich in gedachte toch altijd aan de eenige hem bekende, Europeesche terreinvormen zou vastklampen. Waar bovendien de handelingen van den inlandschen vijand uiterst moeilijk op de kaart getrouw

zijn na te bootsen, verwachten wij van dergelijke tactische oefeningen, op Indische leest geschoeid, voor cadetten weinig heil en zouden wij tot ontwikkeling op 't gebied der Indische tactiek voor hen meer waarde hechten aan degelijke critische detailstudie der Indische krijgsgeschiedenis. Daarnaast behouden, als gelegenheid tot practische toepassing van tactische grondbeginselen, als middel tot ontwikkeling van besluitvaardigheid en doorzicht, naar onze meening, de tactische oefeningen op Europeesche terreinkaarten ook voor de Indische cadetten hare volle waarde.

Zoo zegt de Heer COOL verder, dat bijzondere maatregelen zullen moeten worden getroffen, om de detachering der Indische cadetten bij de korpsen van het Nederlandsche leger zoo vruchtbaar mogelijk te maken. Wij vragen ons af, hoe ver die maatregelen wel zullen moeten en kunnen gaan? De Indische cadetten leeren thans reeds Indische dienst- en exercitie-reglementen, administratie, pionieren versterkingskunst, inrichting en behandeling van het Indisch artillerie-materieel. Zal het mogelijk zijn hun bij de korpsen van ons leger gelegenheid te geven tot practische toepassing van dat alles? Wij betwijfelen het; het is ons althans nog niet duidelijk, hoe zulks zal kunnen geschieden, en wij gelooven dan ook, dat uit dien hoofde die detacheringen voor de Indische cadetten onvermijdelijk betrekkelijk weinig waarde zullen blijken te hebben.

Onze geringe plaatsruimte legt ons beperking op bij de verdere bespreking der brochure. Wij vermelden dus slechts, dat de Schrijver ook aan de toekomstige opleiding bij de korpsen lezenswaardige beschouwingen wijdt en in het derde gedeelte van zijn werk *de hoogere vorming van den officier* bespreekt. Dit gedeelte schijnt ons een der best geslaagde; de Schrijver geeft eerst een overzicht van de »lijdensgeschiedenis» van ons hooger militair onderwijs en knoopt daaraan verschillende voorstellen voor de toekomst vast, waarbij hij zich in menig opzicht een medestander toont van de Heeren ROOSEBOOM en KRAYENHOFF VAN DE LEUR. Ook hier pleit de Heer COOL — ditmaal, naar het ons toeschijnt, volkomen terecht — voor meerdere ontwikkeling van het Indische element in de hoogere vorming der Indische officieren.

Wij hopen in het bovenstaande voldoende te hebben doen uitkomen, dat de brochure van den Heer COOL beantwoordt aan het oordeel, dat wij in den aanvang er over uitspraken, en dat zij, hoe men ook over zijne voorstellen denke, aandachtige lezing en waardeering verdient.

C. J. S.

Van Atjek's stranden tot de koraalrotsen van Nieuw-Guinea. Schetsen uit Insulinde door C. J. LEENDERTZ. Arnhem, K. VAN DER ZANDE, firma STENFERT KROESE & VAN DER ZANDE. 1890. Prijs f 3,90.

Alweer een boek over Indië! hoor ik dezen en genen lezer uitroepen, die tijd en gelegenheid heeft gehad zijn aandacht te wijden aan de lange reeks van geschriften, waarmede in de laatste jaren de literatuur over onze Oost-Indische Bezittingen verrijkt is geworden. Ook wij hebben bij de ontvangst van het hierboven genoemd werk van den Heer LEENDERTZ iets dergelijks gezegd en er bij gedacht dat, terwijl een kwart eeuw geleden de kennis van Indië bij het

gros onzer landgenooten nog zooveel te wenschen overliet, de »Indische leestafel» tegenwoordig zoo van alle kanten voorzien wordt, dat er gevaar voor overvoering begint te ontstaan. Want, ook hier geldt de spreuk, dat 't niet allen koks zijn, die lange messen dragen. Velen — het kan met de stukken worden aangetoond — schrijven over gindsche gewesten, zonder ze goed te kennen, zonder zich eene juiste voorstelling van personen en zaken te hebben gevormd. Men leze hierover maar eens, wat de Heer FRANS NETSCHER in N°. 3 van het tijdschrift *Nederland* van dit jaar over een zeker soort van schrijvers heeft in het midden gebracht. Het gevolg is, dat het lezend publiek zich scheeve, niet zelden geheel onjuiste voorstellingen gaat vormen van land en volk, die tot de dwaaste oordeelvellingen aanleiding geven.

Behoort misschien de Heer LEENDERTZ ook tot deze categorie van schrijvers? Met deze vraag op de lippen hebben wij — op verzoek van de Redactie van dit tijdschrift — zijn boek ter hand genomen en, 't is ons aangenaam hier al dadelijk te mogen constateeren, dat het door ons bij aandachtige lezing verkregen antwoord in elk opzicht ontkennend is geweest. Hier treedt werkelijk iemand voor het belangstellend publiek op, die Indië kent, die daar ginds goed uit zijne oogen zag en, wat hij zelf niet kon waarnemen, met oordeel des onderscheids anderen heeft nagelezen. Eigenlijk is het een bundel *schetsen*, die ons hier wordt aangeboden, maar schetsen, op zoo vloeiende en boeiende wijze tot een *reisverhaal* in één gevlochten, dat het uit den aard der zaak dorre van dergelijke beschrijvingen geheel verdwijnt en de lezer het zich geen oogenblik beklagt, als hij achter dezen bekwamen gids te Tandjoeng Prijoek in den trein stapt en zoo van het begin tot het einde de hoogst interessante reis medemaakt.

In de voorrede verdedigt de Schrijver zich tegen het eventueel verwijt, dat hij in zijn boek eene te groote plaats aan de Ethnographie, de eigenlijke volkenkunde, zou hebben ingeruimd. Onzes inziens had hij zich die moeite gerust kunnen besparen. Ieder toch, die de zaken juist inziet, zal 't terstond met hem eens zijn, dat voor hen, die geroepen worden een deel van hun leven in Indië door te brengen — en voor dezulken vooral is »Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van Nieuw-Guinea» bestemd — de kennis van het volk, deszelfs zeden en gewoonten een eerste vereischte is. Alleen daardoor leeren zij, hoe men met den Inlander behoort om te gaan, hoe men hem tot zich kan opheffen; alleen langs dien weg komt men achter het geheim van wat er gedaan en — niet te vergeten! — vermeden moet worden, om den met hart en ziel aan zijne *adat* gehechten inboorling niet tegen ons in het harnas te jagen. Meermalen hoorden wij de bewering uitspreken, hoe een verkeerd te pas gebracht woord of eene — in ons oog — onbeduidende zonde tegen die inlandsche »gewoonte-wet» de eerste aanleiding tot een ernstig conflict tusschen besturende ambtenaren en inlandsche grooten is geweest, en niemand, die Indië kent, zal de mogelijkheid daarvan in twijfel trekken. Daarom, in stede van hem te laken, prijze men het in den Schrijver, dat hij ons die honderden namen van bergen, rivieren, boomen en planten bespaard heeft, om ruimte te winnen voor tal van ethnographische bijzonderheden, die bijna alle hoogst interessant mogen worden genoemd. Men leze vooral de schets van den *rijstbouw* (Hoofdstuk I); van de gewichtige rol der *sirih* (betel) in het leven der bevolking (II); van den aard en het karakter der *inlandsche bedienden* (IV); van de inrichting der dorpen op Java (V), enz. En wat het boek zeer in belangrijkheid doet winnen is dit, dat de Schrijver

telkens de gelegenheid te baat neemt om in den geest uitstapjes te maken door andere deelen van den Archipel, waardoor zijne medereizigers in staat worden gesteld, om wat zij gezien en gehoord hebben, te vergelijken met wat elders daaromtrent is waar te nemen. Zoo doende krijgen zij een goed begrip van het geheel en leeren zij ook stammen kennen, die buiten de route gevestigd zijn.

De uitvoerigheid, waarmede enkele der bovenbedoelde onderwerpen behandeld worden, had ons mogen doen verwachten, dat de Heer LEENDERTZ wat langer had stil gestaan bij de taal (Hoofdstuk VII), een onderwerp dat ongetwijfeld, waar van ethnographische studie sprake is, niet het minst belangrijke moet worden genoemd. Hoe beknopt echter ook, toch vindt de Schrijver nog gelegenheid om er op te wijzen, hoe weinig men in Nederland nog doordrongen is van de noodzakelijkheid, dat onze voor Indië bestemde officieren van de land- en zeemacht met de noodige taalkennis zijn toegerust. Wel wordt er, zoo lezen wij, te Breda en op het Instituut te Willemsoord onderricht in het Maleisch gegeven, maar 't is er verre van daan, dat dit vak van onderwijs bij de leerlingen die belangstelling zou genieten, waarop het aanspraak maakt. De Heer LEENDERTZ schrijft dit toe aan het gebrekkig taalonderwijs op de »drilscholen, die verreweg het grootste contingent aan beide instellingen leveren,» tengevolge waarvan cadetten en adelborsten voor ontwikkeling langs philologischen weg — in massa genomen — weinig smaak en aanleg bezitten. Hiervan moge nu iets aan zijn, wij zijn er zeker van, dat de zaak zich eenigszins anders zou verhouden, zoo van hoogerhand iets meer belangstelling in dit onderwerp werd aan den dag gelegd. Tal van officieren en al onze voor Gouvernements-rekening opgeleide artsen gaan naar Indië, zonder dat van hen ook maar de geringste kennis van Maleisch of Javaansch gevorderd wordt, wat bij anderen als vanzelf de meening doet ontstaan, dat die studie toch eigenlijk ook niet noodig is. Waarom niet van allen gevorderd, wat in Breda en op Willemsoord gebiedend is voorgeschreven? Waarom bij overplaatsing de kennis van de Maleische taal niet verplicht gesteld?

Ook het zoogenaamde, vaak besproken *Laag-Maleisch* doet in deze veel kwaad. Uit Indië teruggekeerde personen, die daar ginds te lui of te onverschillig waren om naar de taal des volks te vragen, bazuinen het rond, dat het Maleisch onzer scholen eigenlijk geen cent waard is, terwijl het eenig bruikbare Laag-Maleisch in veertien dagen kan worden aangeleerd. Voor onze toekomstige officieren en ambtenaren zijn zulke oudgasten ware autoriteiten en — de rest laat zich denken. Nu zullen wij de laatsten zijn om tegen te spreken, dat de zoo even genoemde taal ginds weinig hoofdbrekens kost. De lezer kan zich daarvan zelf overtuigen, als hij op bladz. 134 de volgende Maleische ontboezeming leest van een kapitein, die reeds 19 Indische dienstjaren telt en successievelijk duizenden Inlanders heeft gecommandeerd. Zijn toespraak is gericht tot een inlandsch soldaat, die vrijstelling van de oefening komt vragen: »Ja, man, Godallemachtig! jij hebt ook altijd wat nieuws! ja, ja kwé minta maar prij, prij, maar itoe tra boleh, hoor! Kappan kwé dappet prij dèri tocan dokter dan boleh joega! maar anders kwé békin maar kwé poenja dienst, hè? Touw sekarang?» De soldaat verklaart, dat hij het nu nog niet wist (touw), en krijgt nog een standje op den koop toe, omdat hij, zooals mijnheer de kapitein scheen te denken, zijn eigen taal niet verstond! Verdere commentaren overbodig!

Plaatsruimte verbiedt ons langer bij het werk van den Heer LEENDERTZ stil

te staan. Moge het weinige, dat wij er van gezegd hebben, velen tot de lezing er van opwekken. Ook aan onze toekomstige officieren van de zee- en landmacht kunnen wij het aanbevelen. Zij zullen er veel uit leeren, wat later van practisch nut zal blijken te zijn. Stijl en taal zijn goed. Aan de correctie is behoorlijke zorg besteed. Alleen merkten wij enkele fouten op in de spelling van Indische namen. Zoo *Tjitjalenka* voor *Tjitjalengka* (bladz. 19); *Pasangrahan* voor *Pasangrahan* (81); *Boeroeng darah* voor *Boeroeng dara*, welk woord Schrijver dus verkeerdelijk door »bloedvogel» vertaalt (154); *ngagau* voor *ngajau* (238); *gadja* voor *gadjah* (279); *Sinkarah* voor *Singkarah* (287); *Banka* voor *Bangka* (282), e. e. m. Dat *moesson* door DE VRIES & TE WINKEL met eene dubbele *s* geschreven wordt, willen meer schrijvers niet gelooven. Wij schenken dus den Heer LEENDERTZ deze *s* met de leestekens, die hier en daar in zijne pen zijn blijven steken, en eindigen met een woord van dank voor het, in vele opzichten, goede boek, waarmede hij onze literatuur over Indië verrijkt heeft.

Beknopte Handleiding tot de Paardenkennis door J. VAN DE VELDE, Militair Paardenarts. Haarlem, L. SPOON.

Aldus is de titel van een boekje, dat de redactie van dit tijdschrift mij ter beoordeeling toezond. Gretig aanvaardde ik die taak, wijl ik verwachtte, dat eene pennevrucht van den Heer VAN DE VELDE een toonbeeld zou zijn van goeden stijl, van zeggingskracht, van regelmatigen gedachtengang.

Na aandachtige lezing moet ik echter bekennen, dat mijne verwachtingen zijn teleurgesteld. Blijkbaar is de geachte Schrijver, die wetenschappelijk hoog staat en bovendien zoo juist zijne gedachten weet weer te geven, bij het samenstellen van dit boekje met groote overhaasting te werk gegaan. Daarop wijzen de vele taalfouten, de slechte interpunctie, die het lezen hier en daar uiterst moeilijk maakt en de slordige correctie. Niet minder komt dit aan het licht in de verdeeling en rangschikking der stof. Is het uit? vraagt men zich onwillekeurig af, als men onderaan bladzijde 40 is gekomen, of zou alles wat voorafging, slechts eene inleiding zijn? Inderdaad, met zulke »losse gedachten» op het uitgestrekte gebied der paardenkennis zou men nog lang kunnen voortgaan.

De titel van het boekje: *Beknopte Handleiding tot de Paardenkennis* schijnt mij dan ook niet zonder bedenking. Het komt mij voor, dat deze eene beknopte, maar stelselmatige behandeling doet verwachten van de paardenkennis, dus voornamelijk van het eigenlijke extérieur en hetgeen voor een goed begrip hiervan noodig is. Aan den titel: »Wenken en opmerkingen op het gebied der paardenkennis» zou m. i. de inhoud van dit boekje beter beantwoorden.

Voor wie is het geschreven? In dit opzicht wordt de nieuwsgierigheid eerst eenigszins bevredigd, als men tot bladz. 6 is genaderd, waar de Schrijver voor den dag komt met dezen zin: »Het tegenwoordige modelijzer is een zeer doelmatig beslag.» Dit leidt tot de gissing, dat hij zich in gedachten tot het leger richtte. Ook verder blijkt dit, doch eerst op bladz. 17 wordt het duidelijk, dat het boekje is geschreven voor onderofficieren en korporaals, in het bijzonder van de bereden artillerie.

Waarom dit niet op den titel geplaatst? Het is waar, dat zou den schijn hebben gehad van eene concurrentie met de officieele *Handleiding tot de paardenkennis*

voor onderofficieren en korporaals, welke door ziekte van den bewerker (den Paardenarts A. A. DE MAN), hoewel bijna voor de pers gereed, nog niet in het licht verscheen. Doch — men wist dan onmiddellijk, wat men recht heeft te verwachten.

Het werkje begint met eene »Benaming der uitwendige deelen van het paard»; daarop volgt: »Bestemming en vereischen van een goed hoefbeslag,» en daarna: »Fourage en rations; Onderzoek en keuring van haver, hooi en stroo; Eerste hulp bij ziekten en gebreken; Hoefgebreken,» enz. Men ziet het, aan afwisseling en verscheidenheid ontbreekt het niet. De eerste plaats wordt echter ingenomen door het hoefbeslag, blijkbaar een lievelingsvak van den Schrijver. Zijne opmerkingen dienaangaande zijn zeer juist en behartigenswaard. Dit geldt ook van de overige hoofdstukken, al kan ik mij niet met alles vereenigen.

De Iersche remonten (bladz. 20) staan bij den Schrijver in een kwaden reuk. »Remonten, bepaaldelijk Iersche, zouden ze (de paardenschurft) kunnen meebrengen,» en verder: »Iersche remonten brengen nog al eens *luizen* mee.» Het laatste is eene bepaalde beschuldiging, het eerste slechts eene verdachtmaking. Of ze recht van bestaan hebben, durf ik niet beslissen, doch de vorm, waarin zij zijn gekleed, schijnt mij niet de meest gewenschte toe.

»Vooraf verzuime men niet (bij koliek) iemand er mede te belasten, dat hij zorgvuldig acht geeft of het paard ook mest of watert» (bladz. 21). Ik vermoed, dat de geachte Schrijver dezen zin anders gesteld zou hebben, indien hij hem aandachtig had overwogen. Niet minder geldt dit van hetgeen volgt, waar hij den paardenarts het vermogen toeschrijft om uit den mest, dien het paard heeft ontlast, te kunnen besluiten tot den vorm van koliek, waaraan het dier lijdende is.

Op blad. 23 beweert de Schrijver, dat tot herstel van eene drukking de aanwending van groote koude strikt noodzakelijk is. Hij veroordeelt de aanwending van graszoden en sponzen, wijl ze in den regel niet voortdurend worden begoten. In deze zienswijze kan ik niet deelen. Juist de afwisselende koude en warmte, zooals ze door slecht nat houden worden teweeggebracht, bevorderen de resorptie; de vochtopnemende vaten worden dan beurtelings vernauwd en verwijd, en daardoor tot grootere werkzaamheid genoopt. Groote, aanhoudende koude schrompelt alles samen, dus ook de kleine vaten, die eensdeels het door de kneuzing uitgestorte vocht weer moeten opnemen, anderdeels hebben bij te dragen tot herstel van het verbrijzelde weefsel.

Van overhaasting getuigen ook zinnen als de volgende:

»Soms ziet men ze (kwadedroeszweren) nooit ontstaan omdat ze dikwijls te hoog zitten om van buiten te zien» (bladz. 18).

»Wanneer een paard een of meer dagen stil blijft staan en het ration wordt niet verminderd krijgt het licht verstopping met als verschijnsel koliek» (bladz. 21).

»Meestal is dit mogelijk (het voorkomen van drukking) van daar dat terecht de persoon die het gedrukte paard opzadelde, optuigde en reed, in den regel als schuldig wordt gestraft» (bladz. 22).

»Verreweg de meeste drukkingen zijn dus te voorkomen, en dit is oneindig beter en verstandiger dan ze te moeten genezen» (bladz. 24).

Het moeten onbewaakte oogenblikken zijn geweest, waarin dezen Schrijver zulke zinnen uit de pen zijn gevloeid. Dit is te meer jammer, wijl het vele goede, in zijn boekje neergelegd, daardoor geringere kans heeft op rechtmatige waardeering.

Van harte hoop ik daarom, dat men de gebreken in den vorm over het hoofd zal zien, maar ook, dat bij nieuwe pennevruchten, welke juist van den Heer VAN DE VELDE, met zijn scherpe opmerkingsgave, gaarne worden te gemoet gezien, met zorg worde gestreefd naar alles, wat de lezing van een boek zoo veraangenaamt en den lezer onwillekeurig voert in den gedachtengang van den Schrijver.

W. C. SCHIMMEL.

Marsch- en transportdienst voor onderofficieren en korporaaals,
door B. G. KOOPMAN, Kapitein der Infanterie. Zesde her-
ziene druk, bijgewerkt tot 15 November 1889. Leeuwarden,
HUGO SURINGAR. 1890. Prijs f 0,50.

In het jaar 1888 kondigden wij den vijfden druk van het bovenstaande werkje aan. Blijkbaar bewijst dit dus voortdurend goede diensten aan het kader en vindt het veel aftrek. Wij gelooven ons daarom van verdere aanbeveling te kunnen onthouden.

Le soldat belge. Extraits. Publication mensuelle sous le patronage
du Département de la Guerre. Bruxelles, Imprimerie et
lithographie CORNÉ GERMON. 1889.

Het bovenvermelde werk, fraai gebonden en versierd met een aantal portretten van leden van het Belgische Koningshuis en van den Afrika-reiziger STANLEY, bevat een bloemlezing uit de vijf eerste jaargangen van het maandschrift, dat sedert 1885 onder denzelfden naam verschijnt.

Het genoemde tijdschrift, uitgegeven onder toezicht van het Departement van Oorlog, heeft ten doel, den soldaat goedkoope, eenvoudige, doch degelijke lectuur te verschaffen, niet alleen geschikt om hem nuttig en aangenaam bezig te houden, maar ook om in hem gevoelens van vaderlandsliefde, plichtbesef, tucht en trouw aan het vaandel aan te kweeken. De hoofdredactie van *Le soldat belge* is toevertrouwd aan den Luitenant-Kolonel MAILLY. De abonnementsprijs van het tijdschrift is uiterst laag gesteld en bedraagt voor het leger slechts fr. 2,50 per jaar.

De vóór ons liggende bloemlezing bewijst, dat de redactie met toewijding en talent hare taak vervult en het tijdschrift volkomen aan zijne bestemming weet te doen beantwoorden. Wij vinden daarin levensschetsen van de leden van het Koninklijk Huis; geschiedkundige herinneringen; populaire beschouwingen over luchtverversching, kleeding, eerste hulp aan zieken, gekwetsten en drenkelingen; bespiegelingen over de beteekenis van het vaandel, over alcohol en misdaad, over zelfmoord; een opstel over den Belgischen Congo-staat; verschillende militaire schetsen en verhalen.

Afwisseling dus in overvloed. De opstellen zijn flink gesteld; in den trant, welke voor die soort van lezers, waarvoor het werk vooral bestemd is, het meest geschikt moet worden geacht, om te boeien, doch tevens gelijktijdig tot leering te strekken.

Naast den Franschen tekst is de Nederlandsche — of liever Vlaamsche — vertaling gesteld. Laatstgenoemde is nog al gebrekkig. Niet zelden moesten wij

den Franschen tekst raadplegen, om te kunnen begrijpen, wat wij in het Nederlandsch lezen. Vlaamsche ooren schijnen minder gevoelig te zijn dan de onze voor de welluidendheid onzer taal. Dat men echter in Vlaamsche geschriften, gelijk hier het geval is, telkens tegen de taalregels zondigt en den Franschen tekst meermalen verkeerd of onbegrijpelijk weergeeft, kan niet bevorderlijk zijn aan het streven van hen, die de Vlaamsche volkstaal willen ontwikkelen en tot bloei brengen.

Intusschen betreft deze opmerking meer den vorm dan de innerlijke waarde van het werk, en wij willen dan ook niet eindigen zonder te verklaren, dat wij ons zouden verheugen, indien ons leger een even degelijk tijdschrift voor den soldaat bezat, als onze Belgische kameraden in *Le soldat belge* hebben tot stand gebracht.

Praktische Winke für die Feuerleitung einer Feldbatterie beim Schiessen gegen Ziele des Feld-Krieges. Berlin, FR. LUCKHARDT. 1889. Preis Mk. 0,60.

De gewijzigde Schietregels voor de Duitsche veldartillerie, welke bijna gelijktijdig met het nieuwe Exerctie-reglement voor dit wapen het licht zagen, onderscheiden zich — evenals alle reglementen, welke in den laatsten tijd in Duitschland verschenen — door een bewonderenswaardige korthed. In zeer beknopte vorm, met vermindering van alle min of meer overtollige toelichtingen, wordt slechts zooveel voorgeschreven, als strikt noodig is om de richting aan te geven, waarin gehandeld moet worden; aan het initiatief en het doorzicht der aanvoerders wordt verder overgelaten die voorschriften toe te passen in de verschillende gevallen, welke zich kunnen voordoen. Dat initiatief wordt gewekt door den geest, die alle oefeningen beheerscht, en door de richting, die overal en altijd daaraan gegeven wordt; dat doorzicht kan intusschen alleen de vrucht zijn van eigen studie, gepaard aan genoegzame ondervinding op het gebied der practijk. Aan het loffelijk streven de persoonlijk opgedane ervaring ook voor anderen beschikbaar te stellen, hebben de bovengenoemde »Practische wenken» hun ontstaan te danken.

Aan den inhoud daarvan ontleenen wij, met het oog op onze beperkte ruimte, slechts het volgende.

Terwijl de Schietregels alleen aangeven, op welke wijze het vuur geleid moet worden: 1°. tegen stilstaande doelen; 2°. tegen bewegende doelen en 3°. onder bijzondere omstandigheden, wordt in de »Wenken» aangegeven, op welke wijze de artillerie, in verschillende gevallen, tegen de onderscheidene wapensoorten moet optreden, terwijl voorts nog enkele aanwijzingen worden gegeven voor het veranderen van doel en het vuren in het afdeeliningsverband.

Bij het beschieten van artillerie wordt bijna onder alle omstandigheden aanbevolen om, na inschieten met granaten, zoo spoedig mogelijk tot het granaatkartetsvuur over te gaan; een uitzondering op dezen regel wordt slechts gemaakt ten opzichte van artillerie, welke in beweging is, of welke ongedekt op korteren afstand dan ± 1600 M. staat. Het eerste beginsel staat trouwens reeds in de Schietregels op den voorgrond. Tegen bewegende doelen, leest men daar, worden bij voorkeur granaten, en slechts onder bijzondere omstandigheden granaatkartetsen

gebezigd, bijv. wanneer een doel, dat met deze projectielen beschoten wordt, zich in beweging stelt of wanneer, gedurende het granaatkartetsvuur, de batterij door cavalerie aangevallen wordt. Wij meenen, dat deze oplossing de meest practische is; er blijkt intusschen wederom uit, hoe groote voordeelen aan de invoering van een tijd-schokbuis (1) bij de veldartillerie verbonden zijn, omdat men alleen met behulp daarvan tegen bewegende doelen granaatkartetsen kan gebruiken, zonder zich aan verspilling van munitie schuldig te maken.

Het bezigen van zijwaarts geplaatste waarnemers wordt herhaaldelijk aanbevolen, zoo vaak de waarneming door bijzondere omstandigheden bemoeilijkt wordt. Dat aan deze handelwijze groote voordeelen verbonden zijn, spreekt van zelve, doch dat de toepassing van dezen wenk in den oorlog uiterst moeilijk zal blijken te zijn, is, meenen wij, evenmin te loochenen. Gewoonlijk toch, zullen meerdere batterijen in elkanders nabijheid optreden; hoe kan de batterijcommandant in dat geval een voortdurende verbinding met den zijwaarts geplaatsten waarnemer onderhouden en hoe kan men zich hoeden voor de nadeelige gevolgen, voortspruitende uit het waarnemen van schoten, die door een andere batterij worden afgegeven? Den batterijcommandant in dat geval zelf te doen waarnemen en hem alzoo van zijn troep te scheiden, zooals wel eens voorgesteld is, achten wij verkeerd.

Infanterie moet, in verband met hare vuuruitwerking, zoo mogelijk reeds op afstanden boven 1000 M. tot staan worden gebracht; treedt zij beneden dien afstand op, zoo kan de artillerie slechts dan de overhand behouden, indien het haar gelukt in den kortst mogelijken tijd met granaten den afstand te benaderen en het granaatkartetsvuur te openen. Infanterie-colonnes worden in den regel met granaten beschoten; eerst wanneer, door ontwikkeling van tirailleurs en het openen van het vuurgevecht, de toestand zich juister begint te teekenen, wordt het granaatkartetsvuur geopend. Tegen infanterie, in veldschansen of in tirailleurloopgraven opgesteld, moet dit laatste zoo spoedig mogelijk geschieden, omdat daartegen van granaten weinig uitwerking te wachten is; kleine intervallen zijn hier noodzakelijk.

Wil men cavalerie-massa's uit hare rendez-vous-stelling verdrijven of haar gedurende flank- of omvattende bewegingen beschieten, dan bezigt men hiertoe uitsluitend granaten. Tegen cavalerie, welke de batterij aanvalt en zich reeds op grooten afstand vertoont, wordt gehandeld volgens de regels van het vuur tegen bewegende doelen; het laatste snelvuur wordt op 1000 M. afgegeven en daarna met kartetsen geladen. Door enkele met groote tusschenpoozen afgegeven schoten wordt nu bepaald, wanneer de cavalerie binnen de werkingssfeer der kartetsen gekomen is en eerst daarna het commando voor het sectievuur gegeven. Deze handelwijze verdient ongetwijfeld aanbeveling, het vuur wordt niet te vroeg door den batterijcommandant uit de hand gegeven en de kalmte, welke dientengevolge in de batterij blijft heerschen, zal zeker aan de uitwerking ten goede komen. Wordt de batterij, gedurende de beweging, door cavalerie aangevallen, dan kan zij alleen in snel afleggen en vuren heil vinden. Hier treden vooral de voordeelen op den voorgrond, welke verbonden zijn aan het Deutsche voorschrift, om bij verandering van stelling *steeds* met geladen stukken te marscheeren.

Bij verandering van doel wordt op de moeilijkheid gewezen om, vooral in

(1) Zooals in Zwitserland het geval is.

vlakke terreinen, den afstand tusschen het oude en het nieuwe doel met eenige juistheid te schatten; gewoonlijk neemt men aan, dat beide zich naast elkander bevinden, als dit volstrekt het geval niet is.

Voor het schieten in het afdeeliningsverband, waarbij de waarneming, vooral voor de batterijen, die in het midden staan, zeer moeilijk kan zijn, worden voorts nog eenige practische wenken gegeven.

Slechts enkele punten hebben wij aangeroerd om een denkbeeld van den inhoud van dit boekje te geven. Het heeft niet alleen waarde voor den commandant eener Duitsche veldbatterij, die op rationeele wijze zijne schietregels wil toepassen, doch voor ieder, die iets meer wil weten van de schietregels en de vuurleiding bij de Duitsche veldartillerie, dan de officieele voorschriften geven.

W.....P.

*Experimente über Hin- und Rückflug der Militär-Brieftauben.
Mit Genehmigung des Verfassers aus dem Italienischen über-
setzt und mit einer Einleitung versehen, von FELLNER,
Lieutenant im 1. kgl. sächs. Feld-Artillerie-Regiment N°. 12.
Berlin, FR. LUCKHARDT. 1889. Preis Mk. 0,60.*

In het hierboven vermelde werkje van den Italiaanschen Kapitein MALAGOLI wordt de africhting van postduiven voor het *heen-* en *weervliegen* tusschen twee plaatsen (1) besproken en gewezen op het groote voordeel, dat men bij toepassing van dit systeem verkrijgt, door het aantal duiven per station aanmerkelijk te kunnen verminderen. De Schrijver betoogt, dat men met een 10-tal duiven zou kunnen volstaan om dagelijks, die methode volgende, tusschen twee plaatsen gemeenschap te hebben.

Ter constateering van de levensvatbaarheid der bedoelde merkwaardige wijze van africhten werden in 1887 door Kapitein MALAGOLI, Rome en Civitavechia — hemelsbreed 65 KM. van elkander verwijderd — gekozen voor het vestigen van duivenstations. Terwijl een 50-tal duiven — oud 30 à 35 dagen — te Civitavechia werden gevestigd, bracht men ze, na een verblijf aldaar van 4 maanden, naar Rome over, na hun vooraf den weg tusschen beide plaatsen te hebben leeren kennen. Te Rome nu paarden zij en leerde men hen, door het weigeren van voedsel te Rome en het voederen te Civitavechia, een strijd voeren tusschen honger en liefde. Te Rome hongerig geworden, vlogen de duiven naar Civitavechia; daar »den inwendigen mensch» versterkt hebbende, herinnerden zij zich vrouw en kinderen en vlogen dan ijlings naar Rome terug.

Zeer veel toewijding en zorg behoort er toe, de duiven dusdanig af te richten, doch is men geslaagd, dan is ook het groote voordeel verkregen, met een gering aantal duiven gemeenschap tusschen twee plaatsen te kunnen uitoefenen.

Met warmte beveel ik de bedoelde brochure ter lezing en ook ter overweging aan, hierbij er nog eens op wijzende, dat een Nederlander — de Heer BRONKHORST te Haarlem — met goeden uitslag dezelfde methode reeds in 1887 tusschen Haarlem en Utrecht en vroeger tusschen Haarlem en Leiden in toepassing bracht.

P. K.

(1) Zie omtrent deze africhting o. m. *De Militaire Spectator*, N°. 6, 1889, bladz. 427.